

UDK 316.774 (497.6): 343.7(497.6)

Izvorni naučni rad

MJESTO I ULOGA MEDIJA U AFERI AGROKOMERC – OD NACIONALIZMA DO OSLOBOĐENJA

Dino Dupanović

JU Muzej Unsko-sanskog kantona, Bihać
dinonk13@gmail.com

Apstrakt: Rad je pisan na osnovu novinskih članaka i svjedočenja koja su kontinuirano objavljivana nakon početka *Afere Agrokomerc*, koja je započela 1987. godine, a koja su kontinuirano izlazila narednih nekoliko godina. Primarni cilj rada jeste sagledati ulogu medija u procesu pojave, razvoja i odjeka afere, pri čemu je bilo nužno sagledati i narastajući utjecaj nacionalizma na medije, kao i proces oslobođenja. Pored toga, nužno je bilo sagledati i svjedočenja učesnika afere, koji su sjećanja iz turbulentnih dana najčešće objavljivali u formi knjiga ili davanjem izjava putem medija ili privatnim razgovorima. Proces privredne destrukcije područja Bihaćke krajine uveliko je utjecao na kontaminiranost medijskog prostora ne samo u SR Bosni i Hercegovini, nego i u susjednim republikama.

Ključne riječi: afera Agromokerc, mjenice, novine, mediji, demokratizacija

Abstract: The paper is written on the basis of newspapers and testimonies that are continuously published after the beginning of the Agrokomerc Affair, which began in 1987, and which was continuously published for the next few years. The primary goal of the papers is to look at the role of the media in the process of emergence, development and repercussion of the affair, where it was necessary to look at and increase the influence of nationalism of the media, as well as the liberation process. In addition, it was necessary to look at and witness the participants in the affair, who are memories from turbulent days most often published in the form of a book or by giving a statement through the media or private conversations. The process of economic destruction of the Bihać region has greatly affected the contamination of the media space not only in SR Bosnia and Herzegovina, but also in neighboring republics.

Key words: the Agrokomerc Affairs, bills of exchange, the newspaper, media, democratizati

Privredna nerazvijenost kao opća karakteristika Bihaćke krajine i uspostava Agrokomerca

Komplikovani međunacionalni odnosi, nastali kao rezultat naslijeđa iz Drugog svjetskog rata i privredna nerazvijenost, bile su opće karakteristike područja Bihaćke krajine. U takvim uslovima, a kao rezultat nametanja teških mjera otkupa i poreza od strane države, u okviru sprovođenja *Petogodišnjeg plana*, u maju 1950. godine došlo je do pobune seljaka na području Cazina i Velike Kladuše, u historiografiji poznate kao Cazinska buna.⁷⁴ S tako opterećenim problemima, Bihaćka krajina se ubrajala u nerazvijena područja u SR Bosni i Hercegovini. Cazin i Velika Kladuša su imali status izrazito nerazvijenih gradova, a na području cijele Bihaćke krajine, samo se Bihać ubrajao u razvijene unutar SR Bosne i Hercegovine.⁷⁵ Međutim, krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina naglo se počinju mijenjati opće ekonomske prilike u Bihaćkoj krajini, isprva samo na području Velike Kladuše. U susjednoj SR Hrvatskoj u mjestu Maljevac 1969. godine nastala je zemljoradnička zadruga *Agromerkantilija* formirana iz opće zemljoradničke zadruge, u svrhu uključivanja seljaka u proces proizvodnje i plasmana proizvoda. Ubrzo nakon toga sjedište će biti premješteno u SR Bosnu i Hercegovinu, u Veliku Kladušu, dok će 1972. godine ime biti promijenjeno u *Agrokomerc*.⁷⁶ Usporedo s premještanjem *Agrokomerca* u Veliku Kladušu, Izvršno vijeće SR Bosne i Hercegovine udarilo je nove temelje u razvojnoj politici. Na 128. sjednici 14. januara 1971. godine prva tačka dnevnog reda bila je bazirana na materijalu koji je nosio naziv *Prijedlog republičkog fonda za kreditiranje bržeg privrednog razvoja nedovoljno razvijenih područja*. Ovaj *Prijedlog* (zapravo studija) je bio jedan od važnijih dokumenata za razvojnu politiku SR Bosne i Hercegovine.⁷⁷ Ovako posložene okolnosti, utjecat će na nagli uspon *Agrokomerca* koji

⁷⁴ Više u: Kržišnik-Bukić, V. 1991. 3-38.; 252.; Dodik, P. 2003. 19.

⁷⁵ Mulaosmanović, A. 2010.a. 38.

⁷⁶ Mulaosmanović, A. 2008. b. 182.; Turkalj, T. „Kako je Fikret *gradio* komunizam.” *Krajina*, br. 1344. Bihać, 18. 9. 1987. 3.

⁷⁷ Mulaosmanović, A. 2010. a. 35.

će u domaćem stanovništvu naći veliki broj kooperanata.⁷⁸ Opća ocjena u jugoslavenskoj javnosti o *Agrokomercu* biće vrlo povoljna, a gotovo sve zasluge biti pripisane direktoru tvornice Fikretu Abdiću. *Agrokomerc* će za svoje uspjehe biti nagrađen najvišim državnim priznanjem nagradom AVNOJ-a, dok je Fikretu Abdiću dodijeljena nagrada ZAVNOBiH-a.⁷⁹ Na temelju uspjeha *Agrokomerca*, Fikret Abdić osigurat će sebi nadimak Babo, što će dovesti do fetišizacije njegovog lika u godinama koje su slijedile.⁸⁰

Međutim, iza uspjeha *Agrokomerca*, Fikret Abdić nije predstavljao izoliranu ličnost. Od presudne važnosti za status i razvoj *Agrokomerca* biće i braća Hamdija i Hakija Pozderac, rodom iz Cazina, s kojima će Fikret Abdić ostvariti najuže kontakte. Hamdija Pozderac koji je početkom 1970-ih godina imao važnu ulogu u procesu muslimanske nacionalne afirmacije, 1971. godine naslijedio je Džemala Bijedića na poziciji predsjednika Skupštine Bosne i Hercegovine, a po automatizmu je ušao i u Predsjedništvo SFR Jugoslavije, čime će osnažiti svoju poziciju.⁸¹ Ponukani Hamdijinim političkim usponom, bihaćki komunisti su krajem 1971. godine tražili snažniji Hamdijin angažman

⁷⁸ *Agrokomerc* je u samom početku svoga rada počeo s otvaranjem velikog broja farmi na kojima su uzgajani pilići, ali s vremenom proizvodnja *Agrokomerca* je naglo rasla. Repertoar ovog krajiškoga giganta proširivao se i na druge agrarne djelatnosti počelo se i s uzgojem purana, prženjem kafe, pravljenjem različitih vrsta salata i mnogih drugih prehrambenih proizvoda. S vremenom *Agrokomerc* je zaposlio gotovo 13.000 radnika što je značilo da je od ovog preduzeća bilo hranjeno gotovo između 50.000 - 60.000 Krajišnjika. Hirkić R. 1997. 14-17.; Krajišnici, koji su se godinama odricali zamašnih dijelova svojih zarada (svaki zaposleni ulagao je 30% svoje mjesečne zarade u fond za izgradnju), davali su interne zajmove firmi, ostajali bez naknade za vanredni i noćni rad i za sve ekspropirano zemljište (dobrovoljno su ustupali zemljište za izgradnju farmi i puteva), odnosno bili su bez ikakvih naknada za zemlju koja je bila potrebna za izgradnju puteva ili za izgradnju brojnih farmi. Filipović, M. 2008. 39. Da je *Agrokomerc* zaista naišao na dobar odziv kod stanovništva potvrđuje i bivši rukovodioc poslovne jedinice *Privredne banke Sarajevo – Osnovne banke u Bihaću i Velikoj Kladuši*, Mujo Vuković, koji navodi: „Svi su tu radili za *Agrokomerc*, dvadeset i četiri sata dnevno, prvo su ljudi odlazili ujutro na posao u 8 i vraćali se kući pa onda nastavljali rad na njivama da bi svoje proizvode mogli prodati *Agrokomercu*“. Razgovor s Mujom Vukovićem, 5. juli 2013. (u arhivi autora).

⁷⁹ Dodik, P. 2003. 18. Nagradu ZAVNOBiH-a koja je dodijeljena Fikretu Abdiću, kao i nagrada AVNOJ-a dodijeljena tvornici *Agrokomerc* također će postati predmetom interesovanja medija, koji su utvrdili određene nepravilnosti, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

⁸⁰ O fenomenu fetišizacije Fikreta Abdića u Bihaćkoj Krajini nakon izlaska iz zatvora 26. oktobra 1989. godine, više u: Mulaosmanović, A. 2009. c. 145-148.

⁸¹ Kamberović, H. 2011. 200.; Mulaosmanović A. 2010. a. 123.

za Bihaćku krajinu u *Društvenom planu 1971-1975. godine*. Da bi poboljšala privredne tokove, općina Bihać je oslobodila „nosioce razvoja“ plaćanja doprinosa općinskom budžetu i davanjem besplatnih lokacija za izgradnju, ovaj primjer slijedile su i druge općine.⁸² U narednom periodu, značajne investicije dospjet će u Cazin i Veliku Kladušu, zahvaljujući Hamdijinom političkom utjecaju.⁸³ S druge strane, Hakija Pozderac, stariji Hamdijin brat, čija je uloga u bosanskohercegovačkoj historiografiji već razmatrana, i to kao pokretača privrednog razvoja Bihaćke krajine, koji je u Fikretu Abdiću i *Agrokomeru* našao subjekta preko kojeg će sprovoditi svoje zamisli.⁸⁴

Ohrabren utjecajnom političkom podrškom braće Pozderac, Fikret Abdić je nastojao izaći iz matrica legalnog poslovanja *Agrokomerca*, zahvaljujući kojem je Velika Kladuša 1979. godine izašla iz reda nerazvijenih općina, čime je trebala ostati bez značajnih sredstava koja su joj dospijevala, kao nerazvijenoj općini. Međutim, sredstva iz *Fonda za nerazvijene* i dalje su pristizala.⁸⁵ Prema svjedočenjima Alije Aleševića, direktora *Interne banke*, izdavanje mjenica bez pokrića, započelo je još 1978. godine.⁸⁶ Međutim, javnost će za prvi pokušaj nelegalnog pribavljanja sredstava putem mjenica Fikreta Abdića saznati tek 1980-te godine, osim smjene direktora *Bihaćke banke* filijale u Velikoj

⁸² Isto. 47.

⁸³ Više o privrednom razvoju Bihaćke krajine u period od 1971-1975. godine u: Mulaosmanović, A. 2010. a. 45-72.

⁸⁴ Mulaosmanović, A. 2010. a. 137.; Prema mišljenju Vere Kržišnik-Bukić, Hakijin angažman za privredni razvoj Bihaćke krajine rezultat je njegovog pokušaja da se ispravi nepravda prema ovom kraju nanescena još 1950. godine u vrijeme Cazinske bune u čijem gušenju je i sam imao značajnu ulogu kao javni tužilac u Banja Luci. Na taj način, smatra Kržišnik-Bukić, Hakija je nastojao priskrbiti političke poene na nivou Federacije, ali i stvoriti animozitet stanovništva Cazinske Krajine naspram sebe. Mulaosmanović A. a. 2010. 136.; Kržišnik-Bukić V. 1991. 471. Važno je napomenuti da je Hakija Pozderac, odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata, djelovao kao javni tužioc Okružnog narodnog suda u Bihaću pri tome podignuvši veliki broj optužnica protiv stanovništva Cazina i Velike Kladuše, prvenstveno za ratne zločine u Drugom svjetskom ratu, što potvrđuje veliki broj arhivskih dokumenata u JU Arhivu Unsko-sanskog kantona u fondu Okružni sud Bihać. Stoga bi se Hakijin angažman za Bihaćku krajinu, mogao tražiti i u njegovom djelovanju prije 1950.godine. Hakija Pozderac kao javni tužilac za bihaćki okrug imao je značajnu ulogu tokom sudskog procesa 1946. godine, vođenog protiv osnivača i članova organizacije Mladih muslimana iz Cazina. u: „Završeno je suđenje grupi osnivača i članova zločinačke organizacije Mladi muslimani u Czinu.“ *Krajina*, br. 7. Bihać, 5.10.1946. 2.

⁸⁵ Mulaosmanović, A. 2010.a. 88.

⁸⁶ Miljuš, M. „Trećeoptuženi otkriva karte.“ *Krajina*, br. 1383. Bihać, 17. 6. 1988. 5.

Kladuši, Hasana Mehića, nije bilo značajnijih posljedica.⁸⁷ Nekadašnji član Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine, Petar Dodik, navodi da je visoki renome *Agrokomerca* bio jedan od uzroka za sporost u razotkrivanju slabosti i nezakonitih radnji u Velikoj Kladuši, pa se s oprezom pristupalo u njihovom prezentiranju javnosti.⁸⁸ Osim toga krajem 1970-ih i početkom 1980-ih godina, Hamdija Pozderac, kao bliski saradnik Fikreta Abdića, nalazio se na vrhunac političkog utjecaja. Od 1982. godine Hamdija Pozderac je postao čovjek broj jedan u SR Bosni i Hercegovini jer se našao na čelu CK SK Bosne i Hercegovine.⁸⁹ Iako se za Abdićeve megalomanske poduhvate i financijske nelogičnosti, u samom vrhu bosanskohercegovačke političke elite, znalo još 1980. godine, sve je prolazilo bez značajnijih posljedica po njega. Hakija Pozderac je bio taj koji je pred predsjednikom Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine, Raifom Dizdarevićem, branio Abdićevo djelovanje u *Agrokomercu*, prilikom Dizdarevićeve posjete Velikoj Kladuši i Cazinu 1980. godine.⁹⁰

Pojava nacionalističkih istupa srbijanskih medija i entropija bosanskohercegovačkih novinara

Istovremeno dok su se u *Agrokomercu* dešavale prethodno pomenute financijske malverzacije, bosansko društvo je početkom 1980-ih godina zapadalo u socijalne probleme koji su vrlo brzo poprimili političke dimenzije i prerasli u prave krize koje su graničile s nacionalnim sukobljavanjima.⁹¹ Također, 1980. godine u maju mjesecu umire Josip Broz Tito. Nestajanje njegove povijesno krucijalne uloge, *arbitra*,⁹² kako je na jednom mjestu opisuje Latinka Perović, u međurepubličkim i nacionalnim jugoslavenskim konfrontacijama, otvorio se prostor za izrastanje i aktivnost srpskog romantičarskog nacionalizma. Državni komunistički etatizam bio je na smiraju, dok se istovremeno pojavljuju novi nacionalni svetionici budućnosti. Takav, godinama tinjajući nacionalizam, eksplicitno je vezan za beogradsku kritičku inteligenciju

⁸⁷ Bajrić, A. „Poigrali se i 1980.” *Krajina*, br. 1343. Bihać, 11. 9. 1987. 5.

⁸⁸ Dodik, P. 2003. 18.

⁸⁹ Kamberović, H. 2011. 200.

⁹⁰ Dizdarević R. 2011. 62. <https://www.oslobodjenje.ba/reagiranja/raif-dizdarevic-pet-godina-ranije-uocili-smo-abdicevu-megalomaniju>. Datum pristupa: 18.7.2020.

⁹¹ Kamberović, H. 2011. 266.

⁹² Tromp, N. 2019. 11.

kao predvodnicu srpskog političkog aktivizma, koji će biti važan segment konstruisanja *tamnovilajetske* Bosne i Hercegovine u beogradskoj izdavačkoj i informativnoj djelatnosti početkom 1980-ih godina.⁹³ Pored toga u SFR Jugoslaviji pokrenuto je i pitanje izmjene *Krivičnog zakona SFR Jugoslavije*, odnosno niveliranje izmjene člana 133. tzv. *verbalnog delikta* što bi ostavilo prostora za nesmetan politički aktivizam.⁹⁴

Tokom ljeta i jeseni 1981. srpski nacionalizam prožet kroz informativnu djelatnost doći će do naročitog izražaja, kada su Nenad Kecmanović i Vojislav Šešelj, dvojica mladih profesora Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, u nizu članaka objavljenih u *NIN*-u, *Književnoj reči* i *Danasu*, kritikovali republički etatizam, birokratizam, muslimanski nacionalizam i njegovu navodnu podršku u vladajućim strukturama muslimanskih kadrovika u SK Bosne i Hercegovine. O istupima Kecmanovića i Šešelja u beogradskoj štampi raspravljalo se tokom decembra 1981. na partijskim zborovima Fakulteta i Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Ovakav pristup utjecat će na medijsko konstruisanje slike o Bosni i Hercegovini kao zemlji intelektualnog mraka.⁹⁵ Osim toga, u zamahu je bio i trend propitivanja historije na sve nivoe jugoslavenske nauke i kulture, a posebno se odrazio i dugo zadržao u književnosti, a posebno mjesto zauzimao je roman Vuka Draškovića, *Nož*, štampan 1982. godine.⁹⁶ U osamdesetim godinama je u jugoslavenskoj štampi, kada se govori o manipulaciji putem medija, došlo do pojave pisanja o islamskom fundamentalizmu, a posebno su se isticali beogradski magazini *NIN* i *Duga*. Jedan od uzroka takvog pisanja je bila i pobuna Albanaca na Kosovu 1981. godine dok je Sarajevski proces iz 1983. godine muslimanskim intelektualcima dodatno otvorio ovo pitanje

⁹³ Veladžić, D. 2019. 120-121.

⁹⁴ Isto. 124; Biserko, S. 2012. 69.

⁹⁵ Šešelj je svojim tekstovima u beogradskoj štampi, tokom jeseni 1981, izazvao seriju napisa, reaganovanja i polemika, koji su, većim ili manjim intenzitetom, tokom 1981-1983. punile stranice beogradske, odnosno jugoslavenske štampe. U beogradskoj štampi, koja je pružila bezrezervnu podršku Šešelju, kao novom slučaju iz Bosne i Hercegovine i „mladom intelektualcu– žrtvi dogmatske i panislamističke manije“ stvarao se utisak da su odnosi u SK Bosne i Hercegovine birokratizirani, da se grupa moćnika unutar njega nametnula i manipuliše njime, štiteći svoje pozicije i interese do te mjere da se istina guši, onemogućava javna i kritička riječ i svaka demokratska rasprava. Istovremeno su se u vezu s panislamističkim nastojanjem, staljinizmom i atmosferom mračnjaštva *tamnog vilajeta* dovodili funkcioneri i intelektualci iz Bosne i Hercegovine uglavnom Muslimani, kao i cjelokupni partijski establišment te republike. Veladžić D. 2019. 142-159.

⁹⁶ Više o odjeku ovog filma i romana u Jugoslaviji u: Sarač-Rujanac, Dž. 2012. 204-211.

u beogradskoj štampi. Da je režija Sarajevskog procesa u kojem je trebalo optužiti i suditi dosta širi krug ljudi ima puno potvrda. Spominje se spisak od preko stotinu intelektualaca koji su bili na meti, čak i iz partijskih redova, ali su spašeni zahvaljujući požrtvovanju Hamdije Pozderca. Među muslimanskim intelektualcima na tome spisku su bili Muhamed Filipović, Muhsin Rizvić pa i tada partijska uzdanica Nijaz Duraković.⁹⁷

Jedan od listova u SR Srbiji, koji se nastojao oduprijeti rastućem utjecaju srpskog nacionalizma je beogradski list *Borba* na čelu s urednikom Stašom Marinkovićem.⁹⁸ Beogradska *Borba* je u ranijim godinama jake centralne vlasti i Titove dominacije, važila za jedan od najkontrolisanijih listova, pošto se uzimalo da njena uređivačka politika slijedi zvanični jugoslavenski stav. Međutim, nakon Titove smrti, u deceniji koja je uslijedila otvorile su se nove mogućnosti novinskog izraza u *Borbi*. Nekad strogo kontrolisan list, sada je ostavljao mnogo veću slobodu djelovanja, što su pojedini novinari i koristili.⁹⁹ Lišeni nadzora, novinari beogradske *Borbe* na momente imat će nekorektnu ulogu krajem 1980-ih godina. Međutim, takva nekorektnost nastat će kao rezultat pojedinačnog djelovanja novinara i stvar njihove lične ambicije, a nikako i cijele redakcije *Borbe*.¹⁰⁰

Dok je u SR Srbiji u štampi sve više prostora davano novinarima i osobama iz intelektualnog i političkog života, koji su revnosno radili na konstruisanju i osnaživanju mita o *tamnovilajetskoj* Bosni i Hercegovini, prilike s medijima u SR Bosni i Hercegovini bile su nešto drugačije. Pokušaji medijske aberacije bosanskohercegovačkih štampanih medija, ali i TV medija još će u narednom vremenu ostati strogo kontrolisani. Tako je početkom juna 1986. godine novoformirano Predsjedništvo Republičke konferencije SSRNBiH, dalo bezrezervnu podršku razvojno-planskim dokumentima triju bosanskohercegovačkih informativnih organizacija: *Oslobođenja*, *TV Sarajeva* i *Zadrugara*. Naročita podrška se odnosila na *Oslobođenje*, s obzirom na pojavu novopokrenutih listova, ali i naglog porasta tiraža *Večernjih novina*. Da bi ostalo u korak s istim, *Oslobođenje* je od 1981. godine povećalo tiraž za

⁹⁷ Mulaosmanović, A. 2010.a. 103.

⁹⁸ Kurspahić, K. 2003. 144.

⁹⁹ Isto. 14.

¹⁰⁰ O ovim pojavama, više riječi biće u nastavku rada.

16 odsto.¹⁰¹ Na ovaj način političke elite SR Bosne i Hercegovine, nastojale su osigurati sebi sigurnu medijsku zonu pod vlastitom kontrolom. Od političkih elita postavljeni generalni direktori i glavni urednici vodećih bosanskih medija – *Radija* i *TV Sarajevo* i *Oslobođenje* – bili su zaduženi da održavaju strogo poštovanje partijske linije.¹⁰² Stoga na takav način kontrolisan rad medija, nije zalazio u nedozvoljena područja. Partijski skupovi, republičke i lokalne skupine, posjete partijskih funkcionera bosanskim preduzećima i gradovima koji simbolizuju „uspjeh u socijalističkoj izgradnji“ utvrđivali su se po unaprijed utvrđenom scenariju.¹⁰³ Međutim, opna kontrolisanog medijskog prostora, iako sa znatnim kašnjenjem javljala se i u SR Bosni i Hercegovini. U toku 1987. godine kada na vidjelo izlazi afera oko nezakonitog poslovanja *Agrokomerca* u SR Bosni i Hercegovini se dešavaju krupne promjene. Predvodnici ovog *bosanskog proljeća* bili su mladalački mediji. *Radio Sarajevo* je pokrenulo poseban *Omladinski program*, dvije omladinske publikacije *Naši dani* i *Valter* objavlivali su serije članak o političkim i ekonomskim aferama u bosanskoj političkoj eliti. Istovremeno i sarajevsko *Oslobođenje*, najveći bosanskohercegovački printani medij, započinje odbacivanje okova, iako je to išlo dosta opreznije. Godinama dominantan autoritet SK Bosne i Hercegovine, nepovratno je gubio kontrolu.¹⁰⁴

¹⁰¹ Šarac, A. „Papir skuplji od novine.” *Oslobođenje*, br. 13632. Sarajevo, 3.6.1986. 3.

¹⁰² Iako su od samog početka osnivanja mediji bili pod strogom kontrolom komunista, u SR Bosni i Hercegovini, ova kontrola bila je izrazito naglašena početkom 1970-ih godina i pojave hrvatskih proljećara i srpskih liberala., Kurspahić, K. 2003. 97-98.

¹⁰³ Ovakva konstantnost u izvještavanju bosanskohercegovačkih medija, još dugo vremena ostat će krajnji domat. Proces oslobađanja, za razliku od medija u Zagrebu i Beogradu, tekao je znatno sporije. Ovakvo stanje ostat će sve do početka 1987. godine, kada se polako skidaju okovi s medija u Bosni i Hercegovini i započinje slobodnije izvještavanje. Kurspahić, K. 2003. 98. O ovom će više riječi biti u nastavku rada.

¹⁰⁴ Kurspahić, K. 2003. 101-102. Jasan pokazatelj da je *Oslobođenje* nastojalo da se riješi direktne kontrole Socijalističkog saveza svjedoči i događaj s početka juna 1990. godine. Redakcija *Oslobođenja* odlučno je krenula ka emancipaciji od komunističke vladavine i izdala dokument kojim se proglašava nezavisnim i nestranačkim listom, posvećenom objektivnosti, profesionalizmu i nepristrasnosti u izvještavanju, otvoreniji prema različitim mišljenjima i idejama, pozornici i socijalnom dijalogu. Na takav korak u *Oslobođenju* su se odlučili upravo nakon jednog incidenta koji se zbio u martu 1990. godine nakon što su iznesene kritike na račun Saveza komunista Bosne i Hercegovine, koji se nije mirio s takvim pristupom *Oslobođenja* i *TV Sarajeva*. Više o ovom događaju u: Sasso, A. 2015. 111-112.

U okolnostima pomenutih načina djelovanja srpskih i bosanskohercegovačkih medija, sredinom 1980-ih godina otvorit će se čitav niz socijalnih afera u svrhu njihovog korištenja u političke svrhe, pri čemu će mediji odigrati značajnu ulogu. Kao početak ovih afera može se smatrati *Afera Agrokomerc* iz augusta 1987. godine, dok će se u narednom periodu otvoriti čitav niz afera, *Moševac* kod Maglaja, *Fočatrans* u Foči i *Afera Neum*.¹⁰⁵ Za razliku od *Afere Neum* koja je političkim elitama poslužila za sticanje vlastite koristi, *Afera Agrokomerc* bila je rezultat slabog upravljanja rukovodstva preduzeća.¹⁰⁶ Na ovaj način iskonstruisana društveno-politička destabilizacija i tronacionalna dezintegracija, kroz manje ili više suptilne oblike propagande, raspojasana i demonstrativna vjerska i nacionalno-kulturna hodočašća, prvenstveno i dominantno srpskog naroda, za cilj i posljedicu su imale diskreditaciju bosanskohercegovačkih političara koji su, sredinom 1960-ih, stupili na političku pozornicu SR Bosne i Hercegovine te, do druge polovine 1980-ih, radili na afirmiranju ove republike kao ravnopravne federalne jedinice unutar SFR Jugoslavije.¹⁰⁷ Na ovaj način konstruisane afere u okvirima SR Bosne i Hercegovine, njihova brojnost, sinhronost, i propagandna retorika, upućuje da su izazvane spolja, u svrhu rušenja i diskreditiranja bosanskohercegovačkog rukovodstva, te nasilno izazivanje destabilizacije SR Bosne i Hercegovine, čime bi je učinile lakim plijenom za antibirokratske i velikosrpske eksperimente.¹⁰⁸

Obznana Afere Agrokomerc i demitologizacija

Prve znakove krize i najave *Afere Agrokomerc* bilo bi nepravilno vezati isključivo na pričama koje su potekle iz beogradskih medija, s obzirom da je sarajevsko *Oslobođenje* prenijelo vijest, 13. augusta, a koja se odnosi na izvještaj Izvršnog vijeća SR Bosne i Hercegovine. Članak objavljen u *Oslobođenju* pod nazivom „Mjere za liječenje Agrokomerca“, karakterističan je po mnogo čemu. Očito, da je Izvršno vijeće SR Bosne i Hercegovine, pokušalo stati u zaštitu *Agrokomerca*, s obzirom da je u članku navedeno samo da se *Agrokomerc* nalazi u velikim

¹⁰⁵ Kamberović, H. 2011. 266.

¹⁰⁶ Anđelić, N. 2003. 99.

¹⁰⁷ Veladžić, S. 2019.a. 248.

¹⁰⁸ Veladžić, S. 2011.b. 203.

problemima, da nema novca za pokriće mjenica, ali o aferi nije bilo niti riječi.¹⁰⁹ Međutim, samo dva dana poslije, jugoslavenskoj javnosti obznanjeni su nešto detaljniji znaci afere oko velikokladuškog giganta, pod naslovom „Udar od 22.000 milijardi“ u beogradskoj *Borbi*,¹¹⁰ a naslovi sa sličnim konotacijama nastavljani su i narednih dana i to u svim značajnijim medijima u SFR Jugoslaviji. Slobodu pisanja u *Borbi* iskoristio je i Zvonko Azdejković i objavio prvu zvaničnu vijest o nezakonitim poslovanjima *Agrokomerca*. Azdejković svoju priču gradi na problemima koji su se javili još u maju kada *Agrokomerc* zbog nagomilanih problema nije bio u mogućnosti da plati dospjele emisije mjenica. Referirajući probleme *Agrokomerca*, Azdejković daje jasno doznajanja da objavljene informacije on lično, kao novinar, nije doznao prvi, nego se ovaj narativ gradio nekoliko mjeseci ranije među poslovnim ljudima, ali da se o njemu ipak govorilo sa zabrinutosti i u pola glasa.¹¹¹ Azdejkovićev članak u *Borbi* uzima se kao zvanični početak *Afere Agrokomerc*. Isti dan kada je u *Borbi* izišao članak o nezakonitom poslovanju, i otvorena afera, u *Oslobođenju* nisu bili informisani na takvom nivou, pa je samo objavljeno – „da se još uvijek ne može ništa tvrditi, jer se komšije i bankari još uvijek presabiraju“.¹¹²

Vijest o nezakonitim radnjama u *Agrokomercu*, sarajevsko *Oslobođenje* prenijelo je tek dan poslije objavljenog Azdejkovićevog članka u *Borbi* od 15. augusta 1987. godine, dakle 16. augusta. Navedena vijest u *Oslobođenju* prenijeta je tek u formi saopštenja beogradske *Borbe* – „Udar od 22.000 milijardi“.¹¹³ U tako objavljenom formi, članak o nezakonitom poslovanju u *Agrokomercu*, jasno ukazuje da u sarajevskom *Oslobođenju* nisu imali detaljnijih informacija kao u beogradskoj *Borbi*. Tako konstruisan redoslijed obznanjivanja nezakonitosti u poslovanju *Agrokomerca*, otvara važno pitanje: kako je vijest o mjenicama bez pokrića dospjela baš do novinara *Borbe*, Zvonka Azdejkovića, koji je u to vrijeme radio kao dopisnik ovog lista u Kruševcu? Prije nego što odgovorimo

¹⁰⁹ „Mjere za liječenje Agrokomerca.“ *Oslobođenje*, br. 14062. Sarajevo, 13.8.1987. 1. i 3. Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine izdalo je saopštenje za javnost 11. augusta 1987. godine s iskazima da poslovanje *Agrokomerca* nije u skladu sa zakonom. Anđelić, N. 2005. 87. Prisjećajući se početka afere, Petar Dodik navodi da je intenzitet svih javnih medija za ovaj izvještaj dosegao toliku mjeru, da je uplašila autore ovog dokumenta i sve koji su ga odobravali. Dodik. P. 2003. 122.

¹¹⁰ Azdejković, Z. „Udar od 22.000 milijardi.“ *Borba*, br. 227. Beograd, 15.8.1987. 1.

¹¹¹ Isto.

¹¹² „Breme Agrokomerc.“ *Oslobođenje*, br. 14064. Sarajevo, 15.8.1987. 7.

¹¹³ „Udar od 22.000 milijardi?!“ *Oslobođenje*, br. 14065. Sarajevo, 16.8.1987. 2.

na ovo pitanje, trebalo bi se dotaći odnosa *Oslobođenja* i *Agrokomerca* prije obznane afere, što djelomično pomaže u konstrukciji odgovora, prethodno postavljenog pitanja.

Sve do objavljenog saopštenja „Mjere za liječenje Agrokomerca“ od 13. augusta 1987. godine, *Oslobođenje* je objavljivalo samo priče o uspjesima, velikim planovima razvoja i privrednom čudu što je *Agrokomerc* najvećim dijelom i bio, posebno kada se gleda u kontekstu u to vrijeme najnerazvijenijeg dijela SR Bosne i Hercegovine, u kojem je nastao i razvijao se. Korektni uzajamni odnosi i povjerenje na relaciji *Oslobođenje* – *Agrokomerc* postojali su i prije obznanjivanja afere. Pored navedenog slučaja s objavljivanjem članka „Mjere za liječenje Agrokomerca“ pri čemu je *Oslobođenje* zadržalo korektan odnos, ali i velikog broja članka o uspjesima, itekako je važno pomenuti veliki požar u središnjem skladištu tadašnje *Agrokomercove Radne organizacije Reprom* koji je izbio u noći 26/27. januar 1987. godine. Veliki broj novinara je već 27. januara bio u *Prehrambenom kompleksu Polje*, ali su informacije bile škrte, ustvari čekala su se zvanična saopštenja iz *Agrokomerca*, odnosno nadležnih institucija. Ovaj događaj je važan zbog činjenice da je u tom trenutku poseban odnos bio prema novinarima *Oslobođenja* i *TV Sarajeva*, kada su samo dvojica novinara, među kojima i novinar *Oslobođenja*, Mirza Sadiković, pozvani u Upravu i s njima se malo konkretnije razgovaralo o požaru. Tom prilikom prenesene su im sumnje da se radi o podmetanju požara i nečijoj umiješanosti.¹¹⁴ Ovakav pristup uprave *Agrokomerca* naspram novinara *Oslobođenja* i *TV Sarajeva* jasno ukazuje na međusobno povjerenje.¹¹⁵

Međutim, Sadiković prisjećajući se početaka afere sa sigurnošću tvrdi da su pojedini tadašnji rukovodioci, urednici ili članovi posloводства *Radne organizacije Oslobođenje* nešto znali o aferi, ali to još uvijek nije utjecalo na njihovo pisanje, a posebno na konstruisanje priče na onaj način kako joj je

¹¹⁴ Razgovor s Mirzom Sadikovićem, 23. mart 2019. (u arhivi autora).

¹¹⁵ *Agrokomerc* je svoje povjerenje naspram pojedinih medija gradio i na osnovu velikih novčanih ulaganja posredstvom reklama. Primjera radi *Agrokomerc* je bio najjači oglašivač u programima *TV Sarajevo* i od njihovih reklama je televizija imala bitan prilog. Nenad Pejić koji je u to vrijeme bio zaposlenik *TV Sarajevo* piše: „Sjećam se da je kolega Šukrija Omeragić objavio prilog u *TV dnevniku* o surogatu u kavi koju je proizvodio *Agrokomerc* što je izazvalo burnu reakciju Fikreta Abdića koji je odmah otkazao sve reklame. Rukovodstvo *TV Sarajevo* je moralo ići u Veliku Kladašu da izglati stvari. Televizija je sa izbijanjem afere bila pod ogromnim pritiskom.“ Pejić, N. 2013. 63.

pristupio Azdejković, što potvrđuju i članci objavljeni 13. i 15. augusta 1987. godine u *Oslobođenju*. Sadiković, koji je znatan dio svoga rada proveo upravo pišući o *Agrokomercu*, te aktivnostima u općinama Velika Kladuša i Cazin, negira postojanje bilo kakvih instrukcija urednika prema njemu lično.¹¹⁶ Zašto je slučaj Azdejković ipak privukao veću pažnju kasnijih istraživača i novinara, nastojat ćemo prikazati u nastavku. Azdejković je čini se ipak bio „bolje upućen“ od sarajevskih kolega pa spominje cifru od 22.000 milijardi, ali također citirajući „neke bankare“ o navodnom najvećem udaru na monetarni sistem zemlje, ne navodeći imena, i dugovanja koja deseterostruko nadmašuju dugovanja *Metalurškog kombinata u Smederevu*.¹¹⁷

U svrhu davanja odgovora na pitanje kako je Azdejković došao do informacija o nezakonitom poslovanju *Agrokomerca* okoristit ćemo se i svjedočenjem tadašnjeg novinara *Oslobođenja*, Emira Habula,¹¹⁸ koji je nakon saznanja o mogućnostima afere u *Agrokomercu* pokušao doći do više informacija. Upravo će Habul u svome svjedočenju pokušati dati odgovor na pitanje na koji način je Azdejković, novinar iz Kruševca,¹¹⁹ došao do ovih informacija, ali i razotkriti kakav je bio odnos političkih aktera afere prema sarajevskim i beogradskim medijima, gdje je prema njegovom stavu ipak bilo određenih povlastica.

Habul navodi da je izdavanjem *Agrokomerc* mjenica bilo obuhvaćeno više od 50 banaka¹²⁰ s prostora SFR Jugoslavije koje su imale viškove plasmana gotovog novca jer su investicije bile zamrznute. Kada je *Agrokomerc* zapao u krizu likvidnosti, banke su formirale grupu najvećih povjerilaca (16 banaka) koje su tražile da SR Bosna i Hercegovina ili *Privredna banka Sarajevo* otplati cjelokupni mjenični dug, i dale su ultimativni rok od sedam dana SR Bosni i Hercegovini da prihvati način saniranja duga – pretvaranje mjeničnog duga u šestomjesečni kredit s kamatom koju će odrediti jugoslavensko tržište

¹¹⁶ Razgovor s Mirzom Sadikovićem, 23. mart 2019. (u arhivi autora).

¹¹⁷ Azdejković, Z. „Udar od 22.000 milijardi.“ *Borba*, br. 227. Beograd, 15.8.1987. 1.

¹¹⁸ Rođen 1955. godine u Sarajevu. Diplomirani pravnik. U novinarstvu je od 1975. godine, profesionalno od 1978. godine. Novinarsku karijeru počeo u omladinskom listu *Naši dani*, bio novinar i glavni urednik 1978-1982. godine. U listu *Oslobođenje* bio do februara 2002. godine. Urednik je informativnog programa BHRI.

¹¹⁹ Azdejković je rodom bio iz Kruševca i otud je radio kao dopisnik za *Borbu*, ne iz Kraljeva kako navodi Habul.

¹²⁰ Prema Azdejkovićevim izvorima radilo se o ukupno 57 banaka. Azdejković, Z. „Udar od 22.000 milijardi.“ *Borba*, br. 227. Beograd, 15.8.1987.

novca. U Izvršnom vijeću (prethodno je formirana ekspertna radna grupa sa zadatkom da analizira financijsko poslovanje *Agrokomerca*) zaključili su da Republika nema kapacitete da prihvati obaveze koje se procjenjuju na oko 500 miliona američkih dolara.¹²¹ Nakon toga, uslijedilo je saopštenje Izvršnog vijeća. U pregovorima je učestvovao direktor *Jugobanke* iz Kraljeva, koji je najvjerojatnije novinaru *Borbe* dao podatke.¹²²

Za lokalne novinare veliki je problem predstavljala šutnja zvaničnih organa. Poslije objavljivanja saopštenja Izvršnog vijeća od 13. augusta, cijelo državno i partijsko rukovodstvo otišlo je na godišnji odmor. Habul se prisjeća da je na više načina pokušao doći do informacija, najprije preko šefa kabineta Milana Uzelca, zatim preko Nijaza Durakovića, nakon toga obratio se i tadašnjem predsjedniku Vlade, Miši Lovrenoviću. Kada je od sviju odbijen, Habul je zvao i kabinet Fikreta Abdića u Volosko kod Opatije, ali ni tu nije dobio konkretnije informacije. Istovremeno, krenula je medijska kampanja širom Jugoslavije. U *Oslobođenju* je, prisjeća se Habul prevladao stav da se objavljuju činjenice pod svaku cijenu, iako se do njih teško dolazilo. Međutim, dva dana poslije saopćenja Izvršnog vijeća, Habul se s Josipom Grgićem, direktorom *Privredne banke* u Bihaću susreo u hotelu *Nacional*. Habul detaljno opisuje ovaj sastanak: „Čovjek je bio skrhan, i bio je svjestan i svoje i katastrofe banke koju je vodio“. Potvrdio je informaciju iz *Borbe* od 15.

¹²¹ Služba državne bezbjednosti je prije razotkrivanja *Afere Agrokomerc* vršila provjere poslovanja velikokladuškog giganta. Tako je Izvršno vijeće SR Bosne i Hercegovine 5. juna 1987. godine formiralo jednu Radnu grupu nakon shvaćanja da su u *Agrokomercu* nastali veliki problemi, prikupila je niz statističkih pokazatelja razvoja tvornice. Na čelu tima je bio Kasim Umičević, zamjenik guvernera Narodne banke Bosne i Hercegovine. Ovo je bio prvi konkretan potez bosanskohercegovačkog rukovodstva u nastojanju da se stekne realna slika onoga što se događalo i događa u *Agrokomercu*. Analizu su dovršili 28. jula 1987. godine i to za period 1981-1985. godine. Nešto ranije, 17. marta 1987. godine, formirana je Komisija za *Agrokomerc*, koja je bila pod jurisdikcijom republičke policije, odnosno Službe državne bezbjednosti. Rad ovog organa vlasti je najznačajniji kada se govori o *Aferi Agrokomerc* i o načinu na koji je afera pokrenuta. Obzirom da je uloga republičke komisije postala tako značajna da se skoro ništa nije moglo rješavati bez prisustva Duška Zgonjanina, načelnika Službe državne bezbjednosti, svim političkim forumima dovoljan je pokazatelj stanja u Bosni i Hercegovini tokom 1987. godine. Mulaosmanović, A. 2010.a

¹²² Habul, E. <http://www.media.ba/bs/magazin/afere-agrokomerc-30-godina-poslije-svjedocenje>, Datum pristupa: 16. 1. 2019.. Zanimljivo da Habul svoju priču gradi na liniji Azdejković – neimenovani bankar iz *Jugobanke* i navodi da su obojica iz Kraljeva. Međutim, kako je već prethodno pomenuto Azdejković je rodom iz Kruševca gdje je radio i kao dopisnik.

augusta 1987. godine i podatak da mjenični dug premašuje 22.000 milijardi dinara (ili 220 novih milijardi). Nedostajuća sredstva u decembru 1986. i januaru 1987. *Agrokomerc* je nadomjestio klasičnom krađom – upadom u platni sistem. Ta je operacija brzo otkrivena. Najviši rukovodioci u Bosni i Hercegovini imali su informaciju generalnog direktora Službe društvenog knjigovodstva (SDK) već početkom marta 1987. Kasnije je informacija dopunjena, dostavljena u četiri primjerka predsjedniku vlade, koji ju je distribuirao najvišim rukovodiocima.¹²³

Oslobođenje je aferu s upadom u platni sistem objavilo 21. augusta. Do ove informacije Habul je došao preko Izvršnog vijeća i ljudi iz SDK-a, da bi je dr. Jozo Sović, zamjenik generalnog direktora SDK-a potvrdio. Tu priču Habul je podijelio s Mirkom Carićem, dopisnikom *Politike*, zbog straha da odgovornost ne snosi sam, s obzirom da je, kako i sam potvrđuje, još uvijek bilo riskantno pisati o aferi, zbog Abdićevog političkog utjecaja. Međutim, ključni dio u Habulovom svjedočenju odnosi se na njegov susret s Duškom Zgonjaninom. Tom prilikom, kako Habul navodi, pitao je Zgonjanina zašto nije zapisnik ponudio *Oslobođenju*. „Nismo bili sigurnu čiju stranu držite“, odgovorio je ministar policije.¹²⁴

Da je Habulovo svjedočenje o tome da je Duško Zgonjanin lično informisao Azdejkovića o mjeničnoj aferi u domenu prihvatljivog, potvrđuje i Mujo Vuković bivši rukovodilac poslovne jedinice *Privredne banke Sarajevo – Osnovne banke u Bihaću i Velikoj Kladaši*. Iznoseći svoja sjećanja na događaje iz 1987. godine također stavlja naglasak i ostavlja otvorenom opciju namjernog plasiranja vijesti u javnost, upravo posredstvom Zvonka Azdejkovića. Govoreći o samim počecima afere, Vuković iz svojih vlastitih iskustava i prisjećanja navodi: „Azdejković je navodno tu priču čuo od nekih ljudi u jednoj kafani, i plasirao je u javnost. Međutim, ja mislim da je on taj nalog dobio direktno od državnog vrha (ne precizirajući od koga, vjerovatno aludirajući na Duška Zgonjanina šefa Službe državne bezbjednosti u Sarajevu, D. D.), ali kasnije se i sam zbog prevelikog pritiska javnosti i svih koji su bili

¹²³ Habul, E. <http://www.media.ba/bs/magazin/afera-agrokomerc-30-godina-poslije-svjedocenje>. Datum pristupa: 16. 1. 2019.

¹²⁴ Isto.

umiješani u aferu, izvršio samoubistvo“.¹²⁵ Pored toga i Fikret Abdić je bio uvjerenja da je Zgonjanin imao znatan utjecaj na medije.¹²⁶

Ovdje se potrebno zadržati i na kratko rasvijetliti još jedan od mitova koji se javio nakon obznane afere, a koji spominje Vuković u svome svjedočenju. Riječ je o proizvoljno konstruisanom mitu da je Azdejković, cjelokupnu priču o mjeničnoj aferi doznao u kafani. Da su neki od novinskih listova zaista tako konstruisan mit nastojali ponuditi javnosti svjedoči i jedan članak objavljen u lokalnom bihaćkom listu *Krajina*. Takvu naivnost iskazao je i jedan novinar lista *Krajina*, članak je nepotpisan, koji bez ikakvih primjesa ironije s jasnim stavom konstatira da se o aferi znalo i ranije, ali je tek 15. augusta, zahvaljujući, kako piše neimenovani novinar, „oštrom uhu“ novinara *Borbe*, Zvonka Azdejkovića, vijest saopštena javnosti.¹²⁷ Osim toga i sam Vuković u svome svjedočenju jasno navodi da je Azdejković navodno tu priču čuo u kafani, dakle i sam izražavajući sumnje u takve priče. Uostalom, Azdejković u članku od 15. augusta 1987. godine, kako je već i pomenuto, priču bazira na problemima nastalim još u maju što je još jedan pokazatelj da takve naracije ipak nisu u domenu kafanskih priča. Ako je takve priče neko i znao onda je to mogao biti samo najuži krug ljudi koji je spremao obznanjivanje afere, a takva neobazrivost u kafani teško da se mogla desiti. Stoga je ovakav nepotrebno konstruisan mit nužno odbaciti.¹²⁸ U ovako pomenutim okolnostima, kojima još treba dodati i pristup opštinskog rukovodstva Velike Kladuše, koje je nakon obznane afere većinom šutjelo i skrivalo događaje iz *Agrokomerca*, otvorio se prostor za još jedan mit, uglavnom prisutan kod stanovništva

¹²⁵ Razgovor s Mujom Vukovićem, 5. juli 2013. (u arhivi autora).

¹²⁶ Abdić je i na početku sudskog procesa 5. maja 1988. godine izjavio da je Duško Zgonjanin imao neviđen utjecaj na sudski epilog, a da je štampa bila njegova artiljerija. u: „Pastorče (ili dijete) sistema“. *Naši dani*. Sarajevo, 13. 5. 1988. 14-15.

¹²⁷ „Pred licem pravde – zločin i kazna.“ *Krajina*, br. 1350. Bihać, 30.10.1987. 5. O načinu izvještavanja lista *Krajina*, više riječi biće u nastavku rada.

¹²⁸ U kontekstu *Afere Agrokomerc* pojavio se znatan broj mitova, od kojih je i onaj da je cjelokupna afera montirana od strane Duška Zgonjanina. Takvog uvjerenja naročito je direktor *Agrokomerca*, Fikret Abdić, koji u svojoj knjizi *Od idola do ratnog zločinca i natrag* navodi da je cjelokupnu aferu montirao Duško Zgonjanin. Abdić, F. 2016. 456. Međutim, zahvaljujući brojnim svjedočenjima tadašnjih političara i učesnika afere, o čemu je već bilo riječi u tekstu i ovaj proizvoljni mit, nužno je odbaciti. Pokušaji nezakonitih radnji u *Agrokomerc-u* su zaista postojali. Stoga bi bilo ispravnije tvrditi da je Duško Zgonjanin bio taj koji je inzistirao na obznani afere, a nikako njenom montiranju. O utjecaj Duška Zgonjanina da se afera obznani javno već smo dali odgovor.

Velike Kladuše. Stoga je novinar *Oslobođenja*, Boro Marić, krajem augusta 1987. godine konstantovao da zbog ovakvog pristupa opštinskog rukovodstva, većina stanovništva Velike Kladuše smatra da su *Aferu Agrokomerc* izmislili novinari.¹²⁹

Primjeri izvještavanja srbijanskih i bosanskohercegovačkih medija o *Aferi Agrokomerc*

Nakon objavljivanja prvog članka Zvonimira Azdejkovića, sredinom augusta 1987. godine u beogradskoj *Borbi*, *Aferu Agrokomerc* nastavila je pratiti do tada neviđena medijska kampanja. Kolektivna histerija izazvana ogromnim negativnim publicitetom u kome su se novinari takmičili u pronalaženju dokaza o pokvarenosti i ogrezlosti u kriminalu Agrokomercovog rukovodstva, mogla se u nekim sredinama shvatiti i kao organizovana kampanja, slična onima koje su nekada vođene protiv takozvanih – narodnih neprijatelja.¹³⁰ Nakon početne suzdržanosti bosanskohercegovačkih medija, naročit intenzitet novosti iz Velike Kladuše počeo se odvijati krajem augusta 1987. godine, što po svjedočenju novinara Emira Habula nije bilo slučajno. Baš u vrijeme kraja godišnjih odmora, kako navodi Habul, u medijima se pojavljuju tendenciozni komentari šefa *Tanjuga* u Bosni i Hercegovini Dubravka Curaća, šefa dopisništva *Večernjih novosti*, *Komunista* itd.¹³¹

Da su pojedini mediji aferu često usmjeravali u neželjenom pravcu, a ponekad na sebe preuzimali i obaveze drugih organa, često bez naknadne provjere, potvrđuje i izlaganje Raifa Dizdarevića s Prve proširene sjednice Predsjedništva CK SK Bosne i Hercegovine od 31. augusta 1987. godine, u kojem se navodi: „Mislim da je štampa odigrala veliku ulogu. Moram da kažem da mislim da je štampa pomogla da mi danas imamo ovakvu raspravu, da je možemo ovako voditi i ovako zaključiti. I da je štampa nadomjestila ono što je na drugim mjestima zatajilo. Naravno, bilo je mnogo i senzacionalističkog, i zluradog, ali, štampa je izražavala sve zluradosti koje nisu samo njene, nego koje postoje

¹²⁹ „Usta začepljena parolama.” *Oslobođenje*, Sarajevo, 29.8.1987. 3. <https://www.noviplamen.net/glavna/afera-agrokomerc/#easy-footnote-bottom-18-8985>. Datum pristupa: 2.2.2021.

¹³⁰ Dodik, P. 2003. 8.

¹³¹ Razgovor s Emirom Habulom je 2014. godine obavila vanredna profesorica na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, za potrebe pisanja doktorske disertacije, Belma Buljubašić. <https://www.noviplamen.net/glavna/afera-agrokomerc/#easy-footnote-18-8985>. Datum pristupa: 2. 2. 2021.

u pojedinim sredinama, u odnosima u zemlji. Mislim da bi morali, kada je riječ o štampi, biti vrlo oprezni da ne idemo u neka ratovanja, ali da ne budemo kompromiseri. I, naravno, da mi dajemo istinu štampi, a ne da joj je daje drugi, da joj mi dajemo svoje informacije“.¹³² *Agrokomercova* afera dobila je veliki publicitet i izvan zemlje. U određenom momentu afera je postala prvorazredna tema pisanja strane štampe, najuglednijih svjetskih novinskih agencija, koje su pisale o aferi kao najvećem jugoslavenskom skandalu poslije Drugog svjetskog rata. Malo je kojem događaju u SFR Jugoslaviji posvećeno u stranoj štampi toliko pažnje kao *Aferi Agrokomerc*.¹³³

Istovremeno, dok su političke elite iz SR Bosne i Hercegovine upozoravale na opasnosti koje su dolazile od strane štampe, često kao rezultat proizvoljnog tumačenja, krajem septembra 1987. godine u SR Srbiji, održana je *Osmo sjednica CK SK Srbije*, koja će uveliko odrediti daljnje historijske procese i u SR Bosni i Hercegovini. Na početku kraja jugoslavenskog zajedništva, ni najugledniji srbijanski dnevni list *Politika* nije ostao imun na populistički talas nacionalizma. Nacionalistička strujanja prožeta kroz dnevni list *Politika* do izražaja će naročito doći nakon *Osme sjednice CK SK Srbije*, legitimizacijom velikosrpskog nacionalizma i kao dominantne ideološke opcije s jedne, i Slobodana Miloševića kao neprikosnovene harizmatičko-kultne figure u vrhu vladajuće političke oligarhije, s druge strane.¹³⁴ Tendenciozna izvještavanja pojedinih srpskih medija, o čemu smo ranije pisali, ovim činom bila su ozvaničena.

U prethodno opisanim okolnostima, procesa demokratizacije bosanskohercegovačkih medija, i dominantnog elementa nacionalizma kod većine srpskih medija, pri čemu je *Borba* predstavljala medij koji se nastojao oduprijeti takvom procesu, ušlo se u nastavak *Afere Agrokomerc*. Pored *Borbe*, lavina je dodatno ubrzana i od drugih medija iz Beograda, tako je beogradski *NIN* 23. augusta 1987. godine objavio novinski članak o nenaplaćenim mjenicama pod nazivom „Šok iz Velike Kladuše“¹³⁵ a istog dana članak s identičnim konotacijama objavljen je u beogradskoj *Borbi* pod nazivom

¹³² Dizdarević, R. 2003. 70.

¹³³ Isto. 67. i 78.

¹³⁴ Nenadović, A. 2002. 151-153.

¹³⁵ „Šok iz velike Kladuše.“ *NIN*, br. 1912. Beograd, 23.8.1987. 1.

„Hoće li Velika Kladuša ponovno među nerazvijene?“¹³⁶ Pažljivo biranim naslovima koji su stizali iz beogradskih i domaćih novinskih kuća, daleko od Bihaćke Krajine i Velike Kladuše, započeo je dugotrajan proces destrukcije *Agrokomerca* koji će ovu općinu ponovno svesti u red slabo razvijenih, ali ostaviti i dugotrajne posljedice na privredu cjelokupnog kraja. Značaj medija u razvoju *Aferi Agrokomerc* i zastupljenosti iste kao main-stream u naredne dvije godine postat će itekako značajan. Gotovo da nije prošao niti jedan dan, da sarajevsko *Oslobođenje* i beogradska *Borba* nisu izvještavali o događajima iz Velike Kladuše i Bihaća. Cjelokupna priča vezana za aferu dobila je jednu novu dimenziju u okvirima domaćih bosanskohercegovačkih medija otkrivanjem međusobnog poslovanja *Agrokomerca* i *RMK Zenica*.¹³⁷

Da su se predstavnici medija našli u situaciji da su ponekad bili primorani razmisliti prije objavljivanja vijesti o propasti *Agrokomerca* i suđenja najmoćnijeg čovjeka Bihaćke krajine i jednog od prvih ljudi iz političkog vrha, pokazuje i akribično sjećanje Nenada Pejića: „Svi su imali razloga da budu zabrinuti. Banke koje je Abdić snadbijevao lažnim mjenicama, političari koji su ga slijedili (na lokalnom nivou) i štitili na republičkom i saveznom nivou, uposleni kojima se rušio san, pa i mi novinari koji smo to pratili i na čije izvještaje je mogao stići svaki oblik primjedbe od tadašnjih vlasti. U takvim su se osjetljivim suđenjima, rekli su mi, u ranijim prilikama novinarima davale precizne instrukcije. Ali ja sam ovaj put dobio samo jednu i to od svojih kolega.

¹³⁶ Ekipa izvještavača *Borbe*: „Hoće li Velika Kladuša ponovno među nerazvijene.“ *Borba*, br. 235. Beograd, 23.8.1987. 1.

¹³⁷ O značaju uloge *RMK Zenica* u *Aferi Agrokomerc* najbolje svjedoči pažnja koja je posvećena ovom pitanju u printanim medijima koji su tada izlazili u Zenici, *Našoj riječi* i *Metalurgu*, ali i *Delegatskoj tribini*, koja je glavni izvor za utvrđivanje stava općinskih vlasti prema dešavanjima u *Agrokomerc*-u. Spomenuti listovi su posvetili dosta prostora aferi, a naročito pitanju učešća privrednih organizacija i osoba iz Zenice u njoj. Posebno su značajne zabilježene reakcije općinskih vlasti i različitih partijskih organizacija, naročito onih u *RMK, Željezari Zenica* i *Privrednoj banci Sarajevo* i drugim direktnim sudionicima afere. Mjesecima su stranice spomenutih listova bile ispunjene naslovima o *Aferi Agrokomerc*, pa je termin AKO mjenica postao životna svakodnevica hiljadama ljudi u Zenici. Samo u periodu od sredine septembra do kraja decembra 1987. godine *Naša riječ* je u svojih 35 brojeva objavila 139 novinskih članaka koji su se direktno odnosili na *Aferu Agrokomerc* s akcentom na učešće *RMK*. U istom periodu *Metalurg* je objavio 56 članaka u 14 brojeva što predstavlja apsolutni i nikad premašeni rekord po pitanju količine objavljenog materijala o jednoj temi u ovome listu. Afera je i tokom cijele 1988. godine pažljivo praćena u oba spomenuta lista, a naročito u *Našoj riječi*, u kojoj je mjesečno objavljivano više članaka koji su se ticali *Agrokomerca*. Džananović, M. 2018. 249-251.

Tadašnji glavni i odgovorni urednik Televizije Sarajevo, Besim Cerić, mi je samo rekao – izvještavaj po profesiji i savjesti. Ne znam zašto je meni ostavljen ovaj kolač u profesionalnom smislu te riječi, odnosno zašto iz redakcije nije niko dolazio da izvještava. Neki su mi rekli da su se kolege bojale izvještavanja jer se sve to lako moglo završiti posve drugačije. Ali ja sam sklon tvrdnji da iza odluke da ja izvještavam ne stoji ništa drugo do praktični dio posla. (...) Sva moja komunikacija sa sudom i onima što se tamo događalo je bila ovisna o odlukama sudije Rifata Konjića koji je vodio proces Fikretu Abdiću. Ovaj, tada već gotovo četrdesetogodišnjak, je s novinarima uspostavio vrlo profesionalan odnos međusobnog povjerenja¹³⁸.

Na koji način su novinari uspijevali doći do detalja afere i o različitim pristupima izvještavanja pokazuje jedan događaj iz septembra 1987. godine. Općinski komitet Saveza komunista Cazin, održao je sjednicu 11. septembra 1987. godine, odnosno sjednica je počela taj dan, a završila je sutradan. Na sjednici se Hamdija Pozderac, tadašnji potpredsjednik Predsjedništva SFR Jugoslavije i predsjednik Ustavne komisije SFR Jugoslavije u svom izlaganju opraao od Abdićeve megalomanije tvrdeći da nije znao ništa i da ga je Abdić obmanuo. *Oslobođenje* je prenijelo u cijelosti to izlaganje. Nakon završetka sjednice Hamdija Pozderac je inzistirao i izrazio želju da *Oslobođenje* objavi izlaganje u cjelini, što je i učinjeno. Međutim, nakon toga i *Oslobođenje* je poprimilo način izvještavanja gotovo poput drugih medija. Često su tada objavljivani određeni podaci oko načina poslovanja pojedinih preduzeća, čak i pojedinih rukovodilaca oko rješavanja stambenog pitanja, korištenja pojedinih pogodnosti, često i glorificirao po traženju Redakcije, zbog čega je tadašnji novinar Mirza Sadiković i sam imao problema.¹³⁹ U kontekstu zapisnika napravljenog nakon saslušanja Hamdije Pozderca 11. septembra 1987. godine došlo je do zloupotrebe istog od novinarku beogradske *Borbe*, Dragice Pušonjić, čija je uloga već dijelom razmatrana u okvirima recentne bosanskohercegovačke historiografije. Pušonjić će bez obzira na pokušaje *Borbe* da se odupre napadima srpskog nacionalizma, iskoristiti prostor koji se često nazivao „demokratizacija medija“. Pušonjić je imala jednu od ključnih uloga prilikom objavljivanja navedenog zapisnika sa saslušanja Hamdije Pozderca, koji je po njegovim kasnijim navodima prepravljan i pogrešno protumačen. Pušonjić je navedeni zapisnik objavila dan nakon saslušanja

¹³⁸ Pejić, N. 2013. 64-65.

¹³⁹ Razgovor s Mirzom Sadikovićem, 23. mart 2019. (u arhivi autora).

Pozderca, 13. septembra u *Borbi*, da bi dva dana nakon toga u istim novinama počeo izlaziti *Dosije Agrokomerc* kao specijalno izdanje, a ovaj zapisnik je imao glavnu ulogu.¹⁴⁰

Detalj koji se posebno ističe u kontekstu pomenutog zapisnika desio se nakon sjednice Općinskog komiteta Cazin i saslušanja Hamdije Pozderca. Sadiković se prisjeća da je kao saradnik u *Radio Czinu*, nakon završetka sjednice nastavio sam raditi jutarnji program. Narednog dana u sarajevskim *Večernjim novinama* osvanuo je tekst na naslovnici „Izbrisan zapisnik sa sjednice Općinskog komiteta SK Cazin?“. Naime, *Radio Czin* je snimao cijelu sjednicu na velikim audio-trakama. Uistinu dijelovi na trakama, posebno iz izlaganja Hamdije Pozderca, bili su izbrisani, navodi Sadiković. Kako i kada su izbrisani nije se utvrdilo. To je moglo biti samo u periodu između 3:30 i 5 sati i 30 minuta. Trake sa snimljenim materijalom su odmah nakon završetka sjednice odložene u režiju *Radio Cazina*, koji je bio u istoj zgradi, gdje je održana i sjednica Komiteta. I u tom periodu u *Radio Czinu* nije bilo nikog, Sadiković je s kolegom realizatorom programa došao u 5 sati i 30 minuta. Bio je pozvan na odgovornost u Općinski komitet SK Cazin, gdje mu je izrečena mjera predisključenje iz članstva Saveza komunista. Ali se na tome završilo. Kasnije, nakon što je to otišlo u javnost, niko više to nije ni spominjao. Sadiković ističe jednu zanimljivost i postavlja pitanje – „kako je tu informaciju mogao dobiti dopisnik *Večernjih novina* iz Bosanske Krupe Pero Drljača, a da zapravo u Czinu niko nije ni znao da su trake djelimično brisane“.¹⁴¹ Iz sadašnje perspektive nuditi odgovor na pitanje otkud novinaru *Večernjih novina* takva informacija, bilo bi izrazito nezahvalno. Međutim, čini se da je krajem 1987. godine u Bihačkoj Krajini bilo mnogo nedozvoljenih novinarskih postupaka, ali i različitih tretmana novinara kod lokalnih političkih elita.

U to vrijeme poseban problem imali su lokalni novinari, koji su djelovali u Velikoj Kladuši, Czinu, Bihaću, jer je veliki problem predstavljala šutnja zvaničnih organa. Nakon toga u Bihać su počeli dolaziti predstavnici organa vlasti, koji su s novinarima razgovarali o načinu pisanja i uopće djelovanja. U stvari bilo je to svojevrsno nametanje pravila pisanja o tom.¹⁴² Međutim, čini se kako novinari koji su stizali u društvenu periferiju nisu imali problem, kao

¹⁴⁰ Mulaosmanović, A. 2010.a. 129.

¹⁴¹ Razgovor s Mirzom Sadikovićem, 23. mart 2019. (u arhivi autora).

¹⁴² Isto.

one koje navodi Sadiković. Primjer je pomenuta novinarka beogradske *Borbe*, Dragica Pušonjić, i manje poznata novinarka Roksanda Ninčić, čijeg boravka u Velikoj Kladuši se prisjetio Đulaga Alibegić tadašnji sudija Osnovnog suda u Velikoj Kladuši. Alibegić, koji je još 2003. godine započeo s objavljivanjem novinarskih feljtona pod nazivom „Priča ispričana“, u malopoznatom bosanskohercegovačkoj javnosti, mjesečniku *Cross Atlanticu* koji izlazi u američkome gradu Utica, država New York. Alibegić navodi da će Pušonjić i Ninčić odigrati značajnu ulogu ne samo objavljivanjem velikog broja novinskih članaka u *Borbi*, nego će pokušati iskoristiti lokalne funkcionere i rukovodeće osoblje *Agrokomerca*, kako bi napravile i plasirale kontroverzne vijesti.¹⁴³

Ubrzo nakon objavljivanja vijesti o *Aferi Agrokomerc* u koju je bila upletena i *Osnovna banka Bihać*, a čiji je direktor bio Mujo Vuković¹⁴⁴, a koja je navodno izdavala mjenice *Agrokomercu* i to bez pokrića, započela su hapšenja svih osumnjičenih u septembru u hotelu *Sedra na Uni*.¹⁴⁵ S obzirom da se vijest brzo proširila u svim republikama, afera je postala predmetom interesovanja gotovo cijele države pa i samog državnog vrha Saveznog Izvršnog vijeća (SIV), koje je redovno vodilo polemike o ovome problemu, kao i Republičko vijeće Bosne i Hercegovine. Članovi SIV-a nastojali su da svako na svoj način iznese prijedlog za rješavanje ovoga problema, pa tako na jednoj od prvih skupština nakon otkrivanja same afere, a ujedno i prvi učesnik u raspravi, Ratko Vukčević, je rekao da je poslovanjem s mjenicama bez pokrića otvoren veliki

¹⁴³ Alibegovićevo svjedočenje i ulozi novinarkе Roksande poprilično je nekonzicno, s obzirom da u naslovu članka autor pominje M. Roksandu, dok u nastavku teksta navodi B. Roksanda. Međutim, uvidom u novinske članke *Borbe*, jedino se moglo raditi o Roksandi Ninčić koja je napisala veći broj članaka o aferi. Alibegić, Đ. „Novinarke *Borbe* Dragica Pušonjić i M. Roksanda u Kladuši po zadatku“. *Cross Atlantic*. Utica – New York, 10.3.2003. 10.

¹⁴⁴ Mujo Vuković, direktor *Privredne banke Sarajevo – Osnovne banke u Bihaću i Velikoj Kladuši* također svjedoči da su i drugi srbijanski mediji na momente imali nekorektan odnos naspram optuženih u aferi. Vuković to pokazuje na ličnom sukobu s novinarom *Politike Ekspres*, Životom Tokalićem nakon jednog objavljenog članka pod naslovom „Fikretov vrhovni čovjek.“ Njegovo razočarenje bila je stvar međuljudskih odnosa njega i Tokalića: „Sve su ti to bili udbaši, i znali su za koga i šta rade. Pa tako i onaj iz Ekspresa što je o meni pisao (misli na Životu Tokalića, D.D), lično me znao i bili smo dobri, a onda piše o meni svašta.“ u: „Fikretov vrhovni čovjek“. *Politika Ekspres*. Beograd, 19.3.1988. (citirani novinski članak autoru je ustupljen od strane Muje Vukovića u formi jedne stranice s ručno upisanim datum, bez broja). Razgovor s Mujom Vukovićem, 5. juli 2013. (u arhivi autora).

¹⁴⁵ Hapšenje je simbolično izvršeno u hotelu *Sedra* koji se nalazi na pola puta između Bihaća i Cazina, za koji se često govorilo da je bio omiljeno odmaralište Hamdije Pozderca. Ržehak, H. „Pritvoren mjenični mag“ *Krajina*, br. 1343. Bihać, 11.9.1987. 1.

ventil inflaciji i dodao da primjer *Agrokomerca* govori najubjedljivije o nadmoći politike nad privredom, ali i o njihovoj sprezi, s tom razlikom što odgovorni u privredi uvijek povuku veće konsekvence od ljudi iz političke sfere.¹⁴⁶ Međutim, svi članovi nisu imali ista mišljenja tako da su neki od njih nastojali da smire situaciju koja je izbila *Aferom Agrokomerc*, a koja je uveliko prijetila i drugim poslovnim preduzećima, pa tako Lazo Tesla referira da se o izbijanju ove afere često piše euforično što uveliko otežava već ionako težak posao odnosno vraćanje *Agrokomerca* na stari put.¹⁴⁷ Slična mišljenja s Teslom imali su i neki drugi članovi, prije svih Verica Dudić i Zarija Martinović, koje su pozivale na smirivanje cjelokupne situacije, ali ističući da je afera ukazala na zakazivanje odnosa između tehnobirokratskih struktura i drugih institucija. Analizom govora pojedinih članova SIV-a, odnosno prethodno pomenutog Laze Tesle, ali i Verice Dudić i Zarije Martinović, jasno je da su barem neki od onih koji su bili odgovorni za vraćanje ugleda *Agrokomerca*, bili svjesni da je nužno smiriti strasti i da je još uvijek bilo preuranjeno govoriti o tome da li je nezakonitosti zaista bilo, i ako jeste ko je glavni odgovorni. S toga je Tesla i sam tražio da se smire tenzije, naročito aludirajući na medije, koji su u tom trenutku preuzeli ulogu lovca i dodatno otežavali pokušaj stabilizacije *Agrokomerca*. Osim toga, ne treba zaboraviti da je Tesla pomenutu izjavu dao 23. augusta 1987. godine, a koja je prenesena narednog dana, dakle samo dan nakon članka koji je objavljen u listu *NIN*. Na osnovu toga jasno je ukazano da se vijest o *Aferi Agrokomerc*, brzo proširila po svim jugoslavenskim republikama, a da je stav medija i presuda donesena bez i da je bio pokrenut sudski proces.

Agrokomerc se našao na velikome udaru jugoslovenske javnosti, a posebno na udaru dijela novinara beogradskoga lista *Borba* koji je nakon obznane afere još otežavao ionako teške okolnosti u kojima se našao *Agrokomerc*. Prvi na udaru svakako je bio prvi čovjek *Agrokomerca*, Fikret Abdić, kojeg se smatralo najvećim krivcem za vraćanje Velike Kladuše u kategoriju nerazvijenih općina.¹⁴⁸ Teško se oteti dojmu da su načini izvještavanja iz Velike Kladuše bila

¹⁴⁶ Ekipa izvještavača *Borbe*. „Nikom popust za propust.“ *Borba*, br. 236. Beograd, 24.8.1987. 3.

¹⁴⁷ Isto.

¹⁴⁸ „Velikokladuški *Agrokomerc*, njegov osnivač i prvi čovjek, Fikret Abdić, koliko juče, bili su zaštitni znak Cazinske Krajine, žnjeli lovorike i ubirali simpatije javnosti. Danas već na stubu srama, kao velike i nevjerovatne laže, koje će u Ginisovoj knjizi svakovrsnih rekorda i belosvetskih čuda zauzeti dostojno mjesto.“ Ekipa izvještavača. „Hoće li Velika Kladuša ponovno među nerazvijene.“ *Borba*, br. 235. Beograd, 23.8.1987. 1.

diferentna i kao takva unosila dodatnu konfuziju među ionako polariziranu javnost. O kakvim se diferencijacijama radilo najbolje dokazuju izvještaji *Borbe* i *Oslobođenja* iz oktobra 1987. godine, u cilju što hitnije sanacije štete nastale u privredi nakon izbijanja afere.

Zvonimir Hrabar tadašnji predsjednik Vijeća Saveza sindikata Jugoslavije posjetio je SR Bosnu i Hercegovinu u oktobru 1987. godine i iznio svoje stajalište.¹⁴⁹ Bila je to prilika da novinari skoro dva mjeseca nakon obznane afere izvijeste javnost o nekim konkretnim i pozitivnijim vijestima koje su stizale iz SR Bosne i Hercegovine. *Oslobođenje* je ispunilo svoju dužnost. Međutim, novinar beogradske *Borbe*, Zvonko Azdejković, u svojim izvještajima nije našao mjesta niti u jednom stupcu da pomene Hrabarovu posjetu i poduzete korake u sanaciji štete. U vrijeme kada je Bosnu i Hercegovinu posjetio Zvonimir Hrabar i govorio o sanaciji *Agrokomerca*, beogradski list *Borba*, svoju pažnju posvetio je uglavnom priči o izrastanju *Agrokomerca* iz obične zadruga do giganta i strmoglavom padu i posljedicama. U periodu od 4. do 7. oktobra 1987. godine *Borba* je iznijela niz kritika na račun *Agrokomerca* i njenog lidera Fikreta Abdića, kao i velikog broja vodećih političara u SR Bosni i Hercegovini. Ovakve kritike kulminirale su u listu koji je izišao 7. oktobra 1987. godine, a koji je bio jasno usmjeren prema određenom krugu ljudi. Pod znakom upitnika aludiralo se na politički vrh SR Bosne i Hercegovine koji je mnogo ranije znao za izdavanje mjenica bez pokrića, o kojima jugoslovenska javnost s nesmanjenim interesovanjem govori već dva mjeseca.¹⁵⁰ Radilo se, čini se o namjernom izazivanju osude javnosti prema *Agrokomercu* i optuženima. Istine radi, senzacionalističkih naslova nije nedostajalo niti u sarajevskom *Oslobođenju*, čiji su novinari ipak u većoj mjeri zadržali formu posrednika između javnosti i onog o čemu se tih dana raspravljalo u Predsjedništvu SR

¹⁴⁹ U Predsjedništvu Saveza sindikata Bosne i Hercegovine, Zvonimir Hrabar, je razgovarao s članovima ovog predsjedništva o aktuelnim zadacima Saveza sindikata, pri čemu je posebna pažnja posvećena prevazilaženju poteškoća nastalih kao posljedica afere. Tadašnji predsjednik Saveza sindikata BiH Kemal Ramić bio je sličnog mišljenja pa je i sam podržao Hrabara navodeći da je potrebna cjelokupna angažacija Saveza sindikata BiH za saniranje *Agrokomerca*. S tim u vezi detaljno je informisao o aktivnostima koje se poduzimaju na saniranju stanja povodom slučaja *Agrokomerc*, ali i naglasio da se poduzimaju mjere zaštite onog dijela stanovništva koji je ostao bez novčanog dohotka nakon sloma *Agrokomerca*. Jahović, Z. „Zajednički liječiti posljedice *Agrokomerca*“. *Oslobođenje*, br.14114. Sarajevo, 4.10.1987. 3.

¹⁵⁰ Azdejković, Z. „Od zadruga do giganta.“ *Borba*, br. 280. Beograd, 7.10.1987. 2.

Bosne i Hercegovine.¹⁵¹ Mjesta za vlastite zaključke i osude u *Oslobođenju* nije bilo u tolikoj mjeri kao u *Borbi*.

O kakvim samoinicijativnim zaključcima se radilo možda najbolje prezentuju događaji s kraja novembra 1987. godine, kada je pokrenuto pitanje stečaja *Agrokomerca*. Izvještaji novinara bili su toliko konfuzni da su morali reagovati i pojedini političari čije su riječi pogrešno tumačene. Novinar *Borbe*, Marić, započeo je priču u kojoj je dalje izvještavao o stavovima pojedinih političara s jedne od sjednica Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine. *Agrokomerc* mora ići pod stečaj, sanacioni program pretežak je zalogaj za mogućnosti banaka i privrede, jer je riječ o sredstvima od oko 600 milijardi dinara. To su 20. novembar 1987. godine u Sarajevu na konferenciji za štampu izjavili predsjednik Poslovnog odbora udružene banke Sarajevo, Božo Martinović i član Izvršnog vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine dr. Mitar Bašović. Prema njihovim ocjenama, sadašnji Poslovni odbor *Agrokomerca* do 24. novembra, do susreta s povjeriocima, treba da napravi više varijanti o daljnjem poslovanju ovog kolektiva, s tim da najveći dio proizvodnih pohoda ide pod stečaj.¹⁵² Iako je na Skupštini bilo riječi o odlasku u stečaj i to samo jednog dijela *Agrokomerca*, to je bilo dovoljno da novinar *Borbe* obznani javnosti senzacionalistički naslov – „*Agrokomerc* ide pod stečaj“. Mjesta za postavljanje naslova koji bi ovo pitanje i dalje ostavilo otvorenim, jer ono to i jeste bilo, nije se moglo naći u redakciji *Borbe*. Marić, na kraju samostalno zaključuje, a valjda u nuždi da zatalasa javnost: „Visoka cijena eventualne sanacije *Agrokomerca*, bila bi društveno neopravdana. Oni koji su ulagali sredstva u ovaj poslovni sistem i odlučivali o njima treba da snose i poslovni rizik“.¹⁵³ Pitanje stečaja *Agrokomerca* trebalo je tek riješiti u narednim danima, 24. novembra 1987. godine na sastanku Poslovnog odbora *Agrokomerca* i povjerioca. *Oslobođenje* je 24. novembra 1987. godine objavilo da je sudbina *Agrokomerca* a nakon javnog saopštavanja prijedloga njegovog Poslovnog odbora da se ide u stečaj u rukama povjerilaca. U dokumentu saopštenom novinarima od strane Hajrudina Hadžimuratovića predviđa nastavak reducirane primarne peradarske proizvodnje i prerade, za ostale prerađivačke

¹⁵¹ Sadiković, M. „Spas u tri varijante.“ *Oslobođenje*, br. 14124. Sarajevo, 14.10.1987. 1. Janković M. „I banke uzimale kajmak.“ *Oslobođenje*, br. 14124. Sarajevo, 14.10.1987. 1. Mutić, D. „Radiikalna redukcija proizvodnje.“ *Oslobođenje*, br. 14126. Sarajevo, 16.10.1987. 5.

¹⁵² Marić, M. „*Agrokomerc* ide pod stečaj.“ *Borba*, br. 325. Beograd, 20.11.1987. 1.

¹⁵³ Marić, M. „ARO ide na doboš.“ *Borba*, br. 326. Beograd, 21.11.1987. 7.

kapacitete predlaže se stečaj, a objekti kao što su robne kuće u Sarajevu, Karlovcu, Herceg Novom, hotelsko turističkom kompleksu Stari Grad i slični objekti nude se povjeriocima.¹⁵⁴ Riječi o definitivnom odlasku u stečaj od strane Poslovnog odbora *Agrokomerca* nije bilo, radilo se tek o nekim prijedlozima. Međutim, čini se da je to, kako je i ranije navedeno bilo dovoljno novinarima da zaključie stečaj.

Kada je gotovo cjelokupna javnost bila uvjerena da je pitanje odlaska *Agrokomerca* u stečaj bila gotova stvar Poslovni odbor izišao je s novim planom koji je predviđao smanjenje troškova sanacije. *Agrokomerc* ne ide u stečaj, već će se sve učiniti da se provede sanacija. To je zapravo najnovija sudbina velikokladuškog kolektiva iako je dr. Mitar Bašović, predsjednik Republičkog komiteta za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu ranije obavijestio medije o stečaju, da bi nakon toga okrivio novinare da su ga pogrešno citirali. Na taj način je otklonjena nedoumica izazvana viješću (objavljenoj u gotovo svoj jugoslavenskoj štampi) da je *Agrokomerc* zreo za stečaj. Iako, osuđen da je objavio novinarima da *Agrokomerc* ide u stečajni postupak, Mitar Bašović je ipak osujećen od strane novinara, iako se analizom teksta ipak jasno može utvrditi da se radilo o mogućnostima, a ne definitivnim odlaskom u stečaj.¹⁵⁵ Dakle, Bašović jeste dao izjavu kako je i ranije navedeno da *Agrokomerc* ide u stečaj, ali na kraju je jasno dao do znanja da Poslovni odbor ima još vremena da donese odluku o tome, te da se radi tek o djelomičnom stečaju. Međutim, Bašovićeva izjava uzeta je od strane novinara kao tendenciozna, u smislu skrivene težnje da se ipak teži ka potpunom stečaju.

Pregled izvještavanja lista *Krajina* o Aferi *Agrokomerc* – demokratizacija medija na društveno-političkoj periferiji

Kako će u nastavku pažnja biti posvećena i lokalnim bihaćkim novinama *Krajina*, potrebno se osvrnuti i na okolnosti u kojima je i redakcija *Krajine* dočekala 1987. godinu. Iako, je proces odupiranja političkom utjecaju već započeo u SR Bosni i Hercegovini, kao takav on je znatno sporije dolazio u društveno-političku periferiju – Bihać. Tadašnji novinar lista *Krajina* koji je redovno pisao o događajima iz sudnice, a sadašnji direktor ovog lista – Safet Hrnjica, mišljenja je da su novinari u to vrijeme postupali dosta naivno.

¹⁵⁴ Habul, E. „Sudbina u rukama povjerilaca.“ *Oslobođenje*, br. 14165. Sarajevo, 24.11.1987. 4.

¹⁵⁵ Janković, M. „Sanacija umjesto stečaja.“ *Oslobođenje*, br. 14166. Sarajevo, 25.11.1987. 1.

Hrnjica navodi da je politika sve usmjeravala, a konkretno kada je u pitanju list *Krajina* presudnu ulogu je imao tadašnji Savez komunista Bihać, koji je kao osnivač vršio utjecaj na novinare i njihovo obraćanje javnosti. Stoga, nije bilo potrebe za nekim konkretnim istraživanjem, odnosno traganje za stvarnom istinom, nije bilo ni dozvoljeno, zaključuje Hrnjica.¹⁵⁶

Agrokomerc je bio sahranjen u *Krajini* i prije početka suđenja Fikretu Abdiću i ostalima 6. maja 1988. godine. Senzacionalni naslovi i priče stizale su na trafike i u ruke Krajišnika svakog petka. Povlašten status nije imao niko, Fikret Abdić, Hamdija i Hakija Pozderac, redovno su bili tema, i to uglavnom u negativnom kontekstu od strane lokalnih novinara. Za posljedice gotovo niko i da nije mario, a bile su ogromne s obzirom da je veliki broj ljudi u *Krajini* živio od *Agrokomerca*. Osim crne hronike i sporta gotovo da nisu objavljivane nikakve druge vijesti osim onih koje su se ticale *Agrokomerca*. „Agrokomercu lijek, republici zastoј“¹⁵⁷ i „Protiv krivaca argumentovano“¹⁵⁸ samo su neki od naslova kojima je bombardirana čitalačka publika, a *Agrokomerc* predstavljan kao lična svojina Fikreta Abdića i Hakije Pozderca koji su po pisanju *Krajine* – „na kućnim sjedaljkama raspravljali o poslovanjima“.¹⁵⁹ Pored toga, *Krajina* je dovela u pitanje, i izrazila sumnju u ispravnost dodijeljenih nagrada AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, *Agrokomercu* i Fikretu Abdiću.¹⁶⁰

O kakvom se utjecaju radilo, kako svjedoči Hrnjica, najbolje pokazuju događaji iz oktobra 1987. godine. Nesporazuma i privatnih prebacivanja između novinara bilo je na relaciji lista *Krajina*, zagrebačkog *Večernjeg lista* i 4. jula, i Suade Memić predstavnice SUBNOR-a Bihać koja je istupala na sjednici Opštinskog komiteta SK Bihać sazvanoj povodom slučaja *Agrokomerc*. U *Krajini* je 2. oktobra 1987. godine objavljen tekst o izlaganju Suade Memić članice SUBNOR-a Bihać. Između ostalog, u članku se navodi da je unutar SUBNOR-a došlo do određenih nesuglasica, jer je izlaganje Suade Memić bilo preopširno te da se u toj opširnosti izgubio borbeni stav

¹⁵⁶ Razgovor sa Safetom Hrnjicom, 22. januar 2019. (u arhivi autora).

¹⁵⁷ Ržehak, H. „Agrokomercu lijek, republici zastoј.“ *Krajina*, br.1341. Bihać, 28.8.1987. 1.

¹⁵⁸ Ržehak, H. „Protiv krivaca argumentovano.“ *Krajina*, br. 1344. Bihać, 18.9.1987. 1.

¹⁵⁹ Isto. 1.

¹⁶⁰ Turkalj, T. „U Velikoj Kladuši 1982. – otpao Talakić.“ *Krajina*, br. 1348. Bihać, 16.10.1987. 5.

boraca koji su nastojali da do kraja istraju u rasvjetljavanju *Afere Agrokomerc*, pri tom aludirajući mogućnost učešća nekih svojih članova u aferi, koji su trebali biti propisno kažnjeni. Novinari zagrebačkog *Večernjeg lista* i 4. jula, izvještavajući o istom događaju naveli su da je izlaganje Suade Memić bilo suprotno od onog što su se borci i članovi Predsjedništva dogovorili i da su nekim drugim pričama pokušali zamagliti svoju umiješanost u *Aferi Agrokomerc*. Borci su demantovali bilo kakva razilaženja u stavovima u članku *Krajine* od 2. oktobra 1987. godine i pomenuta pisanja u *Večernjem listu* i 4. julu proglasili krajnje tendencionalnom. Dakle, jedina stvar koja je bila prigovorena od strane boraca jeste preopširnost Suade Memić.¹⁶¹

Međutim, problem je nastao kada je novinar *Krajine*, Hans Ržehak, u gore navedenom članku, prilikom deskripcije onog što je objavljeno u *Večernjem listu* i 4. julu inicijale zagrebačkog novinara M. M., drugonavedenog lista – svojevoljno protumačio kao Muhamed Mulić.¹⁶² Ispostavilo se da se radilo o Ržehakovom svojevoljnom pogađanju, iza inicijala M. M. – nije stajao Muhamed Mulić. To će se obistiniti samo nekoliko dana poslije kada je na adresu lista *Krajine* stigao demant Muhameda Mulića, kojeg su iste novine objavile 9. oktobra 1987. godine, crvenim i jasno istaknutim naslovom „Kleveta na stranicama *Krajine* - M. M. nije Muhamed Mulić“. U demantu objavljenom u *Krajini*, Mulić ističe da je Ržehaku dobro poznato da je on uposlenik *Radio televizije Sarajevo* i da u svojoj 29-godišnjoj novinarskoj karijeri niti jedne riječi nije objavio u novinama 4. jul. Mulić je zaključio da intencija Ržehaka da iza inicijala M. M. prepozna Muhameda Mulića može imati dvostranu priču. Prva verzija priče odnosila se na namjeru nekih članova Predsjedništva SUBNOR-a, da Mulića uvuku u intrige oko afere i iznesu to u javnost. Dok je druga verzija po Muliću bila, da je Ržehak jedva čekao da negdje javno i neprovjereno spomene njegovo ime i dovede ga u nedopustivu relaciju sa SUBNOR-om.¹⁶³ Međutim, imajući u vidu gore pomenuto svjedočenje Safeta Hrnjice o utjecaju SK Bihać na pisanje novinara u *Krajini*, ne bi trebalo isključiti opciju da se u ovom slučaju moglo raditi i o utjecaju pojedinaca iz SUBNOR-a na pisanje Ržehaka. Odnosno, da ove dvije priče kako ih Mulić razdvaja u stvari ne treba posmatrati neovisno,

¹⁶¹ Ržehak, H. „Preopširno, ali – borbeno.“ *Krajina*, br.1346. Bihać, 2.10.1987. 4.

¹⁶² Isto.

¹⁶³ Mulić, M. „Kleveta na stranicama *Krajine* – M. M. nije Muhamed Mulić.“ *Krajina*, br.1347. Bihać, 9.10.1987. 4.

već kao jednu cjelinu, posebno ako se u obziru uzme i slična ideološka struktura članstva koje je popunjavalo pomenute organizacije.¹⁶⁴

Da je saradnja na relaciji list *Krajina* – SUBNOR zaista postojala ukazuju i navodi prozvanog novinara 4. jula, Nurije Rošića, koji se osjećao dužnim osporiti Ržehkova pisanja u *Krajini* od 2. oktobra 1987. Opširan Rošićev demant ide u pravcu postojanja ličnih sukoba među članovima SUBNOR-a što je bio glavni razlog zašto se Suada Memić obratila javnosti opširno bez imena i tek usputnim pominjanjem *Afere Agrokomerc*. Na kraju Rošić navodi da je podatke o tome ko je iz SUBNOR-a radio na sastavljanju zaključaka koje je pročitala Suada Memić dobio od sekretara OO SUBNOR-a, Duška Trnjakovića.¹⁶⁵ Gore navedeni sukobi i međusobne nesuglasice spomenutih preko stranica *Krajine*, završena su na ovom.

Jezik i kategorija govora medija u potpunosti su izgubljeni izbijanjem afere, što osim gore pomenutih sukoba potvrđuju i brojni ironični naslovi u *Krajini* od prvog dana. Ovako slojevit i u momentu izbijanja afere nepoznat događaj, stanovništvu Bihačke Krajine, ostavljao je povoda za svestrane narativne konstrukcije ili ono što francuski filozof Žan Fransoa Liotar naziva afinitetom između naroda i priče. Ponekad je priča jedino što narod ima, jedino što mu ostaje. To je slučaj s narodom, kad se u odsustvu slobode govora ljudi okreću vicevima, anegdotama, glasinama, parodijama i drugim vrstama priča o životu u njihovoj zemlji, kad se javlja ono što Klaus Rot zove „naratizacijom svakodnevnog života“.¹⁶⁶

*Hoćete li mi, molim vas, abdirati ovu mjenicu?,
pita finansijski stručnjak jedne radne organizacije.*

*Oprostite, kaže poslije razgledanja crvenog papira stručnjak bankarske institucije,
to nije moguće, jer mjenica nije prethodno hakirana.*¹⁶⁷

¹⁶⁴ Hans Ržehak je bio otvoreni pristalica Fikreta Abdića, tokom ratnih sukoba od 1992-1995. godine, uhapšen je kao jedan od članova grupe Abdićevih istomišljenika 1994. godine zbog pokušaja atentata na Mirsada Veladžića i rušenja radio i televizijskih postrojenja. Ržehak je osuđen pred Višim vojnim sudom u Bihaću na šest mjeseci zatvora. Radić, N. 2002. 205-206.

¹⁶⁵ Rošić, N. „Vidjet ćemo ko blati.“ *Krajina*, br. 1347. Bihać, 9.10.1987. 4.

¹⁶⁶ Čolović, I. 2008. 44.

¹⁶⁷ Bišćević, H. „Šta nam radi štampa – ocrni, pa ode dalje.“ *Krajina*, br. 1349. Bihać, 23.10.1987. 2.

Ovako je zvučao jedan od tri vica, koji su kružili među Krajišnicima u danima afere. Sam po sebi i ne toliko privlačan za ljubitelje humora, dok se ne sagleda platforma na kojoj je nastao. Radilo se o vicu koji je nastao u duhu ironije naspram novinarskog bombardiranja javnosti satiričnim i neprovjerenim naslovima. „Glagolilali su se avalirati, indosinirati, eskontovati, reeskontovati i sličnima što ih ovih dana hrabro izgovaraju i oni za koje smo mislili da nemaju pojma o bankarskoj terminologiji, aludirajući upravo na novinare“, javnosti se obratio Hasan Bišćević, glavni urednik *Krajine*. Štampa je, kako piše Bišćević, uzela ulogu dijagnostičara i terapeuta, pa je, pogrešno ocijenivši stanje narodnog duha, požurila da narodu ponudi (gorke) pilule, da bi ga tako digla iz postelje.¹⁶⁸

Nesuglasice nastajale na relaciji novinara *Krajine*, koja se tih dana upravo spremala da proslavi svoju 45-tu godišnjicu od osnivanja, rješavane su upravo na njenim stranicama. Radilo se o problemu ili pitanju, ovisno od perspektive sagledavanja afere pojedinaca iz tog vremena, prevelike zastupljenosti *Agrokomerc*-a u listu *Krajina*. Osim vijesti koje su dizale optužnice i sudile odgovornim licima u *Aferi Agrokomerc*, mjesta je nađeno tek za pokoji sportski događaj i osmrtnice na zadnjim stranicama lista. Ponukana takvim načinom izvještavanja javnosti, Semra Saračević objavila je članak u *Krajini*, kojim ozbiljno zamjera ovom listu marginalizaciju kulture.¹⁶⁹ Iako se na demant Saračevićeve vijesti nije čekalo dugo,¹⁷⁰ nema sumnje da je Saračević držala istu ravan s Hasanom Bišćevićem – bilo je previše *Agrokomerca*. Međutim, i u ovim međusobnim nesporazumima redakcije lista *Krajine*, ako je vjerovati pisanjima Bišćevića, stajala je politika, koja ne samo da je nastojala ključ manipulacije upotrijebiti za optužene u aferi, nego i javnosti pokazati da je javnost tužna i razočarana aferom. Bišćević optužbe iznosi i na račun novinara beogradske *Borbe*, Milinka Bujišića koji je u jednom broju u rubrici „Satira

¹⁶⁸ Bišćević, H. „Šta nam radi štampa - ocrni, pa ode dalje.“ *Krajina*, br.1349. Bihać, 23.10.1987. 2. Hasan Bišćević će tokom ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini i proglašenja Autonomne pokrajine Zapadna Bosna, objaviti knjigu *Abdićev put u izdaju*.

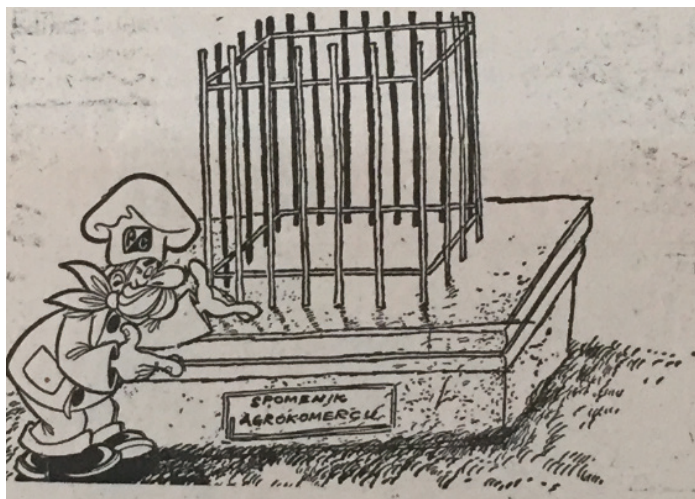
¹⁶⁹ Saračević, S. „Kultura na marginama – presahlo vrelo ideja.“ *Krajina*, br.1350. Bihać, 30.10.1987. 3.

¹⁷⁰ Više u: Pečenković, Z. „Povodi: vrelo nije presahlo – Krajina potcijenila Krajinu.“ *Krajina*, br. 1352. Bihać, 13.11.1987. 7.

petkom“, pokušao dokazati da štampu treba žaliti.¹⁷¹ Istina, referirajući se na pisanja novinara *Borbe* u navedenom članku, Bišćević nigdje ne navodi da se njegova kritika odnosi na list *Krajinu*. U članku je imenom prozvana samo beogradska *Borba*. Međutim, kako drugačije protumačiti njegov osvrt ako se u obzir uzme da izbijanjem *Afere Agrokomerc* ni u listu *Krajina* nisu ostali imuni na mjenice i stalnu bankarsku terminologiju, ali i bombastične naslove i neprovjerene vijesti o čemu će riječi biti više u nastavku rada. Ipak, teško se oteti dojmu da Bišćević ovim člankom nije ciljao i na neke svoje radne kolege, jer kao glavni urednik lista *Krajina* na čije mjesto je došao baš početkom 1987. godine, nije mogao utjecati. I uz najbolju namjeru da *Krajina* plasira samo provjerene vijesti, nije bilo uspjeha, kontrolu nad kolegama novinarima – nije imao.¹⁷² Analizom objavljenih tekstova u listu *Krajina*, jasno je, da Bišćević kao glavni odgovorni urednik lista nastojao usmjeriti ovaj lokalni list u smjeru demokratizacije i nadjačavanja utjecaja njegovog osnivača SK Bihać, međutim utjecaj političkih elita i dalje je bio dominantan. Probijanje opne kontrole medija i dalje je bio nedostižan za većinu novinara *Krajine*, pa je entuzijizam omladinskih medija, prvenstveno iz Sarajeva, sporo stizao na društvenu periferiju.

¹⁷¹ „(...) Svima onima koji se, na bilo koji način, bave narodom to je odavno jasno, pa otud zahtjevi, upućivani s nadležnih mjesta štampi, da se (više) pozabavi vedrim duhom narodnim. Štampa nam je međutim, jugunasta, da ne kažem i nepoćudna, pa mjesecima izbjegava obavezu da zahtjevu udovolji, zanemarujući, tako, humornu stranu života, i predstavljajući nam naš narod u krivom svjetlu. (...) Otužnim se sada čini pokušaj pojedine štampe da se opravda tim kako bi voljela da i dalje lijepo piše o sve samim lijepim pojavama. Pri tome tvrdi da je o svemu lijepo pisala, bila i lijepo plaćen, iz čega nedvojbeno slijedi da je postala vlastitom žrtvom, a sve da bi udovoljila interesu i potrebama za neprijatne vijesti navodno opredijeljenog naroda.“ Bišćević, H. „Šta nam radi štampa – ocrni, pa ode dalje.“ *Krajina*, br.1349. Bihać, 23.10.1987. 2.

¹⁷² Kada je 2006. godine list *Krajina* objavila monografiju pod nazivom *Krajina – svjedok vremena, šezdeset godina 1946.-2006.*, upravo je Bišćević objavio tekst simboličnog naziva „Kad Bijaćani Bišće napadoše.“ Opisujući svoj ulazak u novinarske vode, Bišćević kazuje da je i bivši režim, najviše volio novinare koji nisu talasali mirne vode režima. Pa je stoga, i sam bio izložen velikim psovka od neimenovanog nasljednika gradonačelnika Bihaća, Luke Reljića za kojeg smatra, da je uspio zadržati političku moć koju je imao, da nikada ne bi bio novinar. Bišćević, H. 2006. 77-79. Luka Reljić je bio gradonačelnik Bihaća u njegovu zlatno doba tokom sedamdesetih godina. Osim toga bio je jedan od najbližih saradnika Hakije Pozderca. Izbijanjem *Afere Agrokomerc*, Reljić se nije želio vratiti u Bosnu i Hercegovinu, čije bi svjedočenje uveliko doprinijelo rasvjetljavanju uloge Hakije Pozderca u *Agrokomercu*. Mulaosmanović, A. 2010.a. 137.

Turkalj T. „U ortakluk, iz čizama”. *Krajina*, br. 1345. Bihać, 25. 9. 1987. 3.

Po uzoru na neke od srbijanskih medija u *Krajini* su se pojavljivali i članci koji su otvarali teme islamskog fundamentalizma. Tako je lokalni bihački novinar Tomo Turkalja,¹⁷³ koji je slučajno ili po nečijem uputstvu slijedio matrice beogradskih medija, navodi da su iranski studenti učestvovali u nadgledanju klanja pilića. U kontekstu *Agrokomercovih* poslovanja s Islamskom zajednicom i dugovanja, bivši potpredsjednik Poslovnog odbora velikokladuškog giganta Ibrahim Mujić, navodi, odnosno proizvoljno zaključuje da javnosti ne preostaje ništa drugo nego da se radilo o prikrivenoj pomoći *Agrokomerca* prilikom izgradnje džamije u Zagrebu. U konačnici, Turkalj zaključuje da i dalje ostaje otvorena mogućnost da su moćnici iz *Agrokomerca* zbog eventualne bliskosti pogleda s tom vjerskom kućom, uplatili novac.¹⁷⁴ Objava članaka u srbijanskim medijima s tendencijama pojava islamskog fundamentalizma tokom 1980-ih godina, nije bila rijetkost. Najbolji primjer je Dragoš Kalajić koji je u *Dugi* objavio platformu u članku koji je jednu čitavu populaciju, čitav narod, nazvao nezdravom i nenormalnom. Slično, ali s dosta uvijenosti i aluzije, pisao je i novinar *NIN*-a Petar Ignjat koji je, došavši u Krajinu radi

¹⁷³ Tomo Turkalj nije pristao na razgovor s autorom ovog članka.

¹⁷⁴ Više u: Turkalj, T. „Pilići na Homeinijevoj trpezi.“ *Krajina*, br.1346. Bihać, 2.10.1987. 5. Mulaosmanović, A. 2010.a. 102-103. Mujo Vuković, koji se našao na optuženičkoj klupi, o čemu će više riječi biti u nastavku, prisjeća se da su optužene za vrijeme sudskog procesa često nazivali islamskim fundamentalistima, s obzirom da su svi optuženi, osim dvoje bili muslimani. Razgovor s Mujom Vukovićem, 5. juli 2013. (u arhivi autora).

izvještavanja o aferi, dao opis Velike Kladuše kao tipične bosanske varošice u čijem centru je džamija s ozvučenim minaretom i zastavom zelene trave na njemu.¹⁷⁵

Ubrzo je i lik legendarnog Muje Hrnjice, opjevanog krajiškog junaka iz XVII stoljeća, koji je dobio svoj spomenik prvo postavljen, a još brže uklonjen u Velikoj Kladuši, postao dokaz pojedinim medijima za navodno cvjetanje muslimanskog fundamentalizma. U nekim beogradskim novinama se postavilo pitanje kako je moguće da ovakva ličnost dobije spomenik, a 5.000 srpskih žrtava iz Drugog svjetskog rata, kojima se još niti grobnice ne znaju, nemaju spomenik u Velikoj Kladuši.¹⁷⁶ Postavljanje spomenika Muji Hrnjici u Kladuši nije ostavilo ravnodušnima niti novinare iz redakcije *Krajine*. Postavilo se pitanje: „šta jedan turski graničar ima raditi u Velikoj Kladuši, jer se njegova prošlost svodi samo na opijanje u bijeloj kuli ili u pjanoj mehani, gdje pije na bardake vino, a služe ga ili krčmarice mlade ili sestra Ajka ostarila majka ili brat ugojeni Halile“? Na kraju Hasan Tijanović, autor članka ironično piše da je bronzani spomenik Muji Hrnjici ipak trebao biti viši od četiri metra.¹⁷⁷ Zanimljivo da su natpisi iz uredništva *Krajine* stizali na principima onog što je već objavljeno ranije u srbijanskim medijima, s obzirom da je Tijanovićev članak s kritičkim osvrtom na spomenik Muji Hrnjici objavljen znatno kasnije od članka u *NIN*-u koji je objavljen još 13. septembra 1987. godine.

Na poslijetku *Krajina* se razračunala i s medijima pod Abdićevom kontrolom kroz koje je on, kako pišu u *Krajini*, mogao uspješno preparirati javno mnijenje. Uz optužbe da su se u Kladuške novosti slijevale velike pare kada su i najjače jugoslavenske kuće imale problema s radom, navodi se da je Abdić bio veoma blizu osnivanja i vlastite televizije ali da to toga nije došlo samo zahvaljujući *TV Sarajevo*.¹⁷⁸ Na kraju se ispostavilo da *Krajina* ipak nije položila ispit, te da se u konačnici svrstala u red medija koji su dodatno gurnuli *Agrokomerc* u ponor, bez obzira što se radilo o postrojenju iz Bihačke *Krajine*. Takvog stava

¹⁷⁵ Mulaosmanović, A. 2010.a. 103.

¹⁷⁶ Isto. 103.

¹⁷⁷ Tijanović, H. „Mujo Hrnjica po drugi put među Krajišnicima.“ *Krajina*, br.1346. Bihać, 2.10.1987. 3. „Ko je Mujo Hrnjica.“ *Krajina*, br.1346. Bihać, 2.10.1987. 3. Zanimljivo da se lik Muje Hrnjice našao na baneru pozornice prilikom održavanja skupa Stranke demokratske akcije u septembru 1990. godine u Velikoj Kladuši.

¹⁷⁸ Saračević, S. i Ržehak, H. „Manipulisali su manipulisali.“ *Krajina*, br.1346. Bihać, 2.10.1987. 3.

danas je i tadašnji novinar Krajine, Safet Hrnjica, koji je koncizan u svojim stavovima: „S današnje distance tvrdim da je *Krajina* imala vrlo prljavu ulogu za vrijeme afere. To je bilo utrkivanje ko će šta ružnije napisati“.¹⁷⁹

Dakle, eklatantno je da se ipak radilo o djelomično usmjerenom djelovanju lista *Krajina*. Podjele u redakciji na dvije jasno iskristalizirane struje, onu koja je pisala po nalogu lokalnih političkih elita i na onu koja je istovremeno ispitivala prag tolerancije tih istih političkih elita, bila je uobičajena pojava. S tim, da je u listu *Krajina* ipak bila dominantnija ona koja se nije usuđivala ispitivati prag tolerancije političkih elita. Ulaziti u detaljniju analizu pojedinačnog pisanja novinara, da li su pisali po nahođenju političara, novca kako navodi urednik *Krajine* Hasan Bišćević, ili zbog neiskustva bilo bi nezahvlano, s obzirom da se radilo od pojedinca do pojedinca. Međutim, da je list *Krajina* morala pristupiti slučaju *Agrokomerc* s većom oprežnošću i moralnom odgovornošću, kao što je to slučaj bio sa sarajevskim *Oslobođenjem*, to stoji. Takav stav, u redakciji barem među onim novinarima i urednicima koji su ostali u *Krajini*, čini se zauzet je tek devetnaest godina poslije. Obilježavajući šezdeset godina postojanja list *Krajina* je u monografiji *Krajina – svjedok vremena, šezdeset godina 1946- 2006*. obuhvatila najvažnije događaje o kojima je izvještavala od prvog broja 27. jula 1946. godine. Međutim, niti jedan red nije posvećen *Aferi Agrokomerc* koja je od augusta 1987. godine, pa narednih nekoliko godina značajno punila stupce lista. Vjerovatno zbog sramne uloge koju je list imao.

O nekim novinarskim izvještajima sa suđenja i smrti Hamdije Pozderca

U dugotrajan sudski proces ušlo se najprije osudom djelovanja Fikreta Abdića i Hakije Pozderca od strane Predsjedništva Opštinskog komiteta SK Bihać.¹⁸⁰ Prije hapšenja, Abdiću je oduzet poslanički imunitet od strane Mandatsko-imunitetske komisije Skupštine Jugoslavije¹⁸¹ da bi potom bio i isključen iz Saveza komunista.¹⁸² Predsjedništvo CK SK Bosne i Hercegovine je na sjednici od 12. septembra 1987. godine utvrdilo političku odgovornost Hamdiji Pozdercu, koji je dao ostavku.¹⁸³ Nakon hapšenja Fikreta Abdića,

¹⁷⁹ Razgovor sa Safetom Hrnjicom, 22. januar 2019. (u arhivi autora).

¹⁸⁰ Miljuš, M. „Komunisti ne okolišaju.“ *Krajina*, br.1343. Bihać, 11.9.1987. 1.

¹⁸¹ Ržehak, H. „Pritvoren i mjenični mag.“ *Krajina*, br.1343. Bihać, 11.9.1987. 1.

¹⁸² Ržehak, H. „Iz teškoća snažniji.“ *Krajina*, br.1345. Bihać, 25.9.1987. 1.

¹⁸³ „Hakija Pozderac je kriv.“ *Krajina*, br.1344. Bihać, 18.9.1987. 1.

Hakije Pozderca, Alije Aleševića i Ibrahima Mujića u septembru 1987. godine, u februaru 1988. godine podignuta je optužnica protiv svih koji su na bilo kakav način mogli biti dovedeni u istu ravan s nezakonitim poslovanjem *Agrokomerca*, a potom se ušlo u težak period ekonomske neizvjesnosti u Bihačkoj Krajini.¹⁸⁴ Razdoblje koje je uslijedilo obilježeno je utvrđivanjem odgovornosti za nezakonita poslovanja *Agrokomerca*, najčešće u pravcu prebacivanja odgovornosti *Agrokomercovog* rukovodstva i političkih elita. Abdić je na odgovornost pozvao veliki broj uglednih članova Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine, pri čemu je nastojao izbjeći optužbe samo na vlastiti račun.¹⁸⁵ Do tada istaknuti član bosanskohercegovačkog političkog rukovodstva, Hamdija Pozderac, biće isključen iz CK SK Bosne i Hercegovine. Predsjedništvo je utvrdilo da postoji idejno politička odgovornost Hamdije Pozderca i predložilo da Centralni komitet donese odluku o pokretanju inicijative da se Hamdija Pozderac razriješiti dužnosti člana CK SK Jugoslavije. Predsjedništvo Centralnog komiteta ocijenilo je da je ovakva odluka nužna radi jasnog razgraničenja i jačanja jedinstva u SK Bosne i Hercegovine i radi odgovornosti ovog Centralnog komiteta pred komitetom CK SK

¹⁸⁴ Cjelokupna jugoslavenska javnost s nestrpljenjem je iščekivala rasplet događaja odnosno odluku državnog rukovodstva o pitanju podizanja optužnica. Na takvu odluku nije se moralo dugo čekati, jer je Više javno tužilaštvo 29.2.1988. godine podiglo optužnicu koju je 4.3.1988. godine uputilo Višem sudu u Bihaću. Na listi prvooptuženih uz Fikreta Abdića bili su Hakija Pozderac, penzioner, Alija Alešević, bivši direktor *Interne banke SOUR Agrokomerc*, dr Ibrahim Mujić, bivši potpredsjednik Poslovnog odbora *Agrokomerc*, Hasan Džanić, bivši vršilac dužnosti direktora *Agrokomercove banke – interne banke SOUR Agrokomerc*, Josip Grgić, bivši predsjednik Poslovnog odbora *Privredne banke Sarajevo – Osnovne banke u Bihaću*, Ismet Junuzović, bivši član Poslovnog odbora *Privredne banke u Bihaću* i Mujo Vuković, bivši rukovodilac poslovne jedinice *Privredne banke Sarajevo – Osnovne banke u Bihaću i Velikoj Kladaši*. Marić, M. „Optužnica pretil visokim kaznama.“ *Borba*, br. 64. Beograd, 4.3.1988. 3. Istovremeno *Agrokomerc* i veliki broj kooperanata bilježio je velike ekonomske gubitke koji su u konačnici doveli do zatvaranja cijelog jednog postrojenja unutar tvornice. Veliku Kladašu napustio je i veliki broj stručnjaka koji je pomagao u razvoju tvornice. Sadiković, M. „Borba za život 18.000 purana.“ *Oslobođenje*, br.14121. Sarajevo, 11.10.1987. 4. U jednom momentu stanovnicima Cazina i Velike Kladaše zaprijetila je i potpuna nestašica kruha. S.S. „Nema vode za pekaru.“ *Oslobođenje*, br.14123. Sarajevo, 13.10.1987. 6. Mandić, I. „Traženje izlaza iz beznađa.“ *Oslobođenje*, br.14162. Sarajevo, 21.11.1987. 6.

¹⁸⁵ Pušonjić, D. „Svi su znali za AKO menice.“ *Borba*, br. 68. Beograd, 8.3.1988, 2.

Jugoslavije.¹⁸⁶ Mišljenje Predsjedništva Republike svelo se na zaključak da se Hamdija Pozderac znatno više angažovao u *Agrokomercu*, nego što je to načelna podrška koja se inače daje organizacijama koje preduzimaju mjere u svom razvoju, a koje su na liniji ostvarivanja programa razvoja utvrđenog u dokumentima nadležnih organa u rezolucijama i drugim dokumentima. Takva podrška *Agrokomercu* bila je znatno drugačija, intenzivnija i konkretnija. Kako se navelo u izvještaju Predsjedništva: „Došlo se do saznanja i o brojnim intervencijama druga Hamdije kod banaka za obezbjeđivanje sredstava, to je nešto drugo nego što je neka načelna podrška. U informacijama je navedeno da je to činjeno u Narodnoj banci Bosne i Hercegovine“.¹⁸⁷ Hamdija Pozderac kontinuirano je bio izložen napadima tokom druge polovine 1980-ih godina, što se često dovodi u kontekst Pozderčeve funkcije predsjednika savezne komisije koja je radila na ustavnim amandmanima, u tome trenutku, politički vrlo važna u SFR Jugoslaviji. Nije nikakva tajna da je Hamdija nastojao da se najosjetljiviji problem, pozicija SR Srbije i njenih autonomnih pokrajina, riješi kompromisom kojim bi pokrajine zadržale neke autonomne institucije.¹⁸⁸

Izložen brojnim političkim pritiscima, Hamdija Pozderac je umro početkom aprila 1988. godine.¹⁸⁹ Vijest o smrti Hamdije Pozderca objavljene u *Borbi* i *Oslobođenju* ostale su u domenu korektnog izvještaja, bez osuda i pominjanja njegove uloge u *Aferi Agrokomerc*.¹⁹⁰ Istovremeno, u novinama *Krajina* simbolično je opisan proces zaustavljanja štamparskih strojeva, kako bi se naknadno ubacila pristigla vijest iz Sarajeva o smrti Hamdije Pozderca.

¹⁸⁶ Mandić, I. „Jasna razgraničenja – putokaz izlaska iz teške situacije.“ *Oslobođenje*, br.14165. Sarajevo, 24.10. 1987. 3. Ekipa izvještavača *Oslobođenja*. „Hamdija Pozderac odgovoran za podršku megalomanskim planovima Agrokomerca.“ *Oslobođenje*, br.14165. Sarajevo, 24.10.1987. 4.

¹⁸⁷ Isto. 5.

¹⁸⁸ Pozderac je tokom juna 1986. godine bio izložen kontinuiranim napadima od strane Vojislava Šešelja. Naime, Hamdija Pozderac je optužen za plagijat naučnoga rada jer je, navodno, ustanovljeno da je on prepisao dijelove rada beogradskog politologa Petra Mandića iz knjige *Demokratski centralizam* i objavio u svojoj knjizi. Mulaosmanović, A. 2010.a. 128-131. Veladžić, D. 2019. 150-151.

¹⁸⁹ Šarović, B. „Umro Hamdija Pozderac.“ *Borba*, br.98. Beograd, 7.4.1988. 2. „Umro Hamdija Pozderac.“ *Oslobođenje*, br.14296. Sarajevo, 7.4.1988. 2.

¹⁹⁰ Smrt Hamdije Pozderca kasnije će otvoriti niz rasprava u bosanskohercegovačkoj javnosti. Njega su neki već prozvali šehidom, mada bi to bilo jako teško dokazati. Međutim, nesporno je da je *Afera Agrokomerc* dovela do Pozderčeva političkog pada, a zatim i do iznenadne smrti početkom aprila 1988. Kamberović, H. 2011. 25.

Referirajući se na život i djelo Pozderca, neimenovani autor, zaključuje: „da život, novine i javnost, uopšte, znaju okrutno da se poigraju čovjekovom sudbinom, osobito kada su ulozi političke i privredne naravi. Još se jednom tako potvrdilo da jedno i drugo, život i novine, znaju da budu itekako okrutni“. Referirajući se na vijest, koja se našla u istom broju *Krajine* gdje se još jednom podsjeća na njegov silazak s jugoslavenske političke pozornice, neimenovani autor zaključuje: „Krajišnici bi da mu to ne pamte – Krajišnici bi da upamte drukčijeg Hamdu“.¹⁹¹ Jasno da je u redakciji *Krajine* bilo razilaženja po pitanju smrti najistaknutije političke ličnosti dvadesetog stoljeća iz Bihačke Krajine.

Nakon smrti Hamdije Pozderca ušlo se u višemjesečni proces suđenja optuženima u *Aferi Agrokomerc*. Prvo pojavljivanje pred sudom Hakije Pozderca u Bihaću bilo je 3. juna 1988. godine. Optužnica koja je dignuta protiv njega pozivala se na kontrarevolucionarne djelatnosti u saradnji sa Fikretom Abdićem, što je za Pozderca bilo uvredljivo, a kroz cijeli sudski proces ponavljao je, da je Gojko Ubiparip glavni scenarist ovog procesa. Sudski proces u Bihaću Pozderac je otvorio riječima: „Molio bih tužbu da dokaže da je u Velikoj Kladaši postojala kontrarevolucionarna organizacija, koja je imala bajonete, čiji su se članovi zakleli na Bibliji, Kuranu ili nekom medaljonu da smišljeno podriju sistem. Optužnica koja me tereti za kontrarevoluciju je fino napisana, ali u njoj nema ničeg. Ova organizacija je bila potrebna scenaristima ovog procesa, scenaristima koji u ovome, izgleda, vide glavni izlaz iz našeg teškog stanja“.¹⁹² U svojoj daljnjoj raspravi Hakija Pozderac je isticao da nema nikakve pravne sumnje da ga se optuži za kontrarevolucionarne djelatnosti, a po pitanju mjenica govorio je dosta žustro i otresito.¹⁹³ Što se tiče njegovoga stava prema Fikretu Abdiću, Hakija Pozderac je bio jasan. Opisivao je Abdića kao veoma radišnog čovjeka koji je prostor Krajine uzdigao na jedan zavidan nivo, a da optužnica protiv njega izgleda kao da je Abdić sakupio sa sobom specijalne jedinice koje su na silu pljačkale banke. Pozderac jasno ukazuje na jednaku odgovornost banaka koje sigurno ne bi surađivale da nisu imale koristi od toga. Svoju odbranu Hakija Pozderac završio je riječima: „Ni u pomisli, ni u podsvesti, ni bilo kojom svojom akcijom nisam radio za delo kontrarevolucije. To je stravična kleveta. Apsolutno nisam kriv, ali ne tražim ustupke ni milost. Kad bih se ponovno rodio volio bih da me opet iznedri Krajina. Ona bi opet

¹⁹¹ „Umro Hamdija Pozderac.“ *Krajina*, br.1373. Bihać, 8.4.1988. 2.

¹⁹² Ninčić, R. „Više govor nego odgovor.“ *Borba*, br.157. Beograd, 4-5. 6.1988. 6.

¹⁹³ Ninčić, R. „Više govor nego odgovor.“ *Borba*, br.157. Beograd, 4-5. 6.1988. 6.

bila moja ljubav, i sve bih ovo isto radio“.¹⁹⁴ Ovo su bile riječi kojima je Hakija Pozderac još jednom pokušao skinuti ljagu ne samo sa sebe nego i sa svoje porodice pa i cijele Krajine. Međutim, list *Borba* je i nakon ovih svjedočenja nastavio s člancima koji su poricali ispravnost Hakije Pozderca, koji je još u početku afere tužio ovaj beogradski list.¹⁹⁵ Ovakav metod sudskog procesa je nastavljan tokom cijelog šestog i sedmog mjeseca 1988. godine u kojima je vršeno međusobno ispitivanje Hakije Pozderca i Fikreta Abdića, a sve u cilju pobijanja optužnice. Pozderac je u više navrata objašnjavao da jeste radio određene poslove u interesu Krajine, ali ne i ciljano u interesu *Agrokomerca*, kojeg, kako navodi, nikada nije posjetio a da predhodno o tome nije obavijestio njegovo rukovodstvo. Odbrana Fikreta Abdića je više puta zahtijevala od sudije da se optuženi brani sa slobode, ali takvi prijedlozi Abdićevog advokata bili su odbijani. Jedan od onih koji je odigrao presudnu ulogu u optuživanju Fikreta Abdića bio je trećeoptuženi Alija Alešević koji se pojavio pred sudom krajem juna 1988. godine.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Ninčić, R. „Optužnica je moja odbrana.” *Borba*, br.160. Beograd, 8.6.1988. 3.

¹⁹⁵ Bišćević, H. „Smjestimo ih gdje im je mjesto.” *Krajina*, br.1345. Bihać, 25.9.1987. 2.

¹⁹⁶ Alešević je rukovodio *Internom bankom* od 1. aprila 1984. godine do kraja 1986. godine. Alešević je iznio niz optužbi na račun Fikreta Abdića koji je, po njegovom mišljenju, doslovno naređivao potpisivanje mjenica. Iako je i sam učestvovao u prevarama *Agrokomerca*, Alešević je već na početku svoga suđenja naveo da mu je bilo drago zbog toga jer je želio da mu se sudi bilo gdje drugo samo ne u Velikoj Kladuši iz bojazni da i njegovo priznanje sudu neće biti uslišeno. Stoga je i sam počeo redom priznavati sva krivična djela koja je počinio na insistiranje Fikreta Abdića. Tako je najinteresantije priznanje Aleševića bilo ono u kojem je naveo da je na insistiranje Nade Omerdić učestvovao u izdavanju lažnih teleks-naloga, ali da je od ukupno pet naloga on znao samo za dva, a da je prvi lažni teleks-nalog on lično otkucao 29. decembra 1986. godine. Svjedočenje Alije Aleševića donijelo je i određene promjene u vezi s Hakijom Pozdercem, koji se također našao na njegovom udaru, a koje ga vežu za pomoć *Agrokomercu* u dobivanju kredita. Habul, E. i Mandić, I. „Alešević ruši mit.“ *Oslobođenje*, br.14378. Sarajevo, 30.6.1988, 5. Habul, E. i Mandić, I. „Po nalogu svemoćnog Fikreta.“ *Oslobođenje*, br.14379. Sarajevo, 1.7.1988. 5.

Mandić I. „Advokat otkazao punomoćje“. *Oslobođenje*, br. 14631. Sarajevo, 14. 3. 1989. 5.

Svjedočenja Alije Aleševića još više su produžila sudski proces protiv optuženih u aferi *Agrokomerc* tako da se kraj ovog proces nije nazirao ni izbliza. Dalji sudski proces uglavnom se svodio na odbranu Fikreta Abdića u mjeničnoj aferi protiv svih onih koji susvjedočili protiv njega, i kojeg su okrivljavali da je brojne radnike *Agrokomerca* držao svih tih godina u sljepilu. Sam sudski proces polagano je dobijao jedan drugačiji epilog, pa i novinski listovi *Oslobođenje* i *Borba* često svoje članke počinju s dosta sličnim frazama kao što su: „U Bihaću ništa novo“, „Do kad će trajati sudski maraton“ i drugim sličnim frazama. Nakon što je bilo jasno da će se sudski proces otegnuti, u prvi plan je izbijalo pitanje nastavka proizvodnje u pogonima *Agrokomerca*. Iako je Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine u augustu 1988. godine osiguralo 10 milijardi dinara za nastavak djelovanja, što je na momente unosilo nadu da će se *Agrokomerc* vratiti na stare staze, sve je ostalo u domenu pokušaja sanacije.¹⁹⁷

Krajem 1988. godine dok je još uvijek trajao sudski proces, došlo je do sukoba na relaciji novinara i redakcije *Oslobođenja* s jedne strane i člana Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine i člana CK SK Jugoslavije Nikole Stojanovića i ministra republičkog SUP-a i člana SK Bosne i Hercegovine Duška Zgonjanina, s druge strane. Stojanović i Zgonjanin su na sjednici CK SK Bosne i Hercegovine uputili oštre kritike *Oslobođenju* za navodne nacionalističke prizvuke za vrijeme suđenja akterima afere, pri čemu se u ovim novinama prozivalo samo određene aktere u nastojanju da se konstruiše priča da je afera isplanirana od strane

¹⁹⁷ Habul, E. „Skinuta hipoteka sa mjeničnog duga.“ *Oslobođenje*, br.14613. Sarajevo, 24.2.1989, 3. N.Š. „Agrokomerc hvata zalet.“ *Oslobođenje*, br.14646. Sarajevo, 29.3.1989.

srpskih nacionalista.¹⁹⁸ Zgonjanin je rekao da se u toku prvih dana suđenja mogla osjetiti nacionalistička intonacija i da su se prozivali određeni kadrovi, pri čemu se pokušavalo ukazati da je riječ o zavjeri. Zgonjanin je tvrdio da optuženi ima pravo da proziva koga hoće, ali je u *Oslobođenju* vršena selekcija čije će se ime objaviti, a čije neće. Takvim činom i takvom koncepcijom pisanja, prema Zgonjaninovim tvrdnjama, namjeravano je da se stekne utisak da je afera isplanirana od srpskih nacionalista i da je dobila takav prizvuk. Glavni urednik *Oslobođenja* Ivica Mišić kategorički je odbio prozivke da su vršene selekcije oko objavljivanja imena. U nastavku su novinari *Oslobođenja* nastojali cijeli slučaj dovesti do kraja. Iz *Oslobođenja* je poslat zahtjev u CK SK Bosne i Hercegovine da se utvrdi odgovornost za klevetu i javno iznesenu neistinu koju su izrekli Stojanović i Zgonjanin, čemu se usprotivio član Predsjedništva CK SK Bosne i Hercegovine i predsjednik Gradskog komiteta SK Nenad Guzina, ustvrdivši da „ljudi imaju pravo da kažu i da nam ne treba još više nesporeda“, da se ne smije prebrojavati po nacionalnoj osnovi i da se ne treba gaziti mutna voda nacionalizma, jer se u njoj može udaviti. Zlatko Dizdarević, urednik *Nedjelje*, podlista koji je izlazio u *Oslobođenju*, replicirao je Guzini kazavši da se slaže da su posljedice nacionalnog prebrojavanja katastrofalne, ali je naveo i da su te teze došle s vrha, a ne odozdo. Jedan od učesnika na sastanku ocijenio je potez Zgonjanina i Stojanovića kao beznadno odbranaštvo. Izjave za *Naše dane* dali su i novinari Emir Habul i Nagorka Idrizović, što je potvrđivalo pravilo novinarstva da je uvijek potrebno čuti i drugu stranu. Takav odnos novinara predstavljao je novinu u socijalističkoj Bosni i Hercegovini.¹⁹⁹

¹⁹⁸ „Zašto Zgonjanin i Stojanović izmišljaju nacionalizam.“ *Naši dani*. Sarajevo, 9.12.1988. 14-15.

¹⁹⁹ Oštru kritiku poteza dvojice funkcionera uputili su i iz redakcije *Naši dani*, jasno dajući do znanja i javnosti i rukovodstvu da je završeno s opaskama i kritikama o radu medija, koje su dolazile od funkcionera i da su novinari solidarno spremni da brane svoju profesiju. U *Našim danima* je o istupu Zgonjanina i Stojanovića pisalo: „Prekinuto je dugogodišnje gazdovanje i izivljavanje samozvanih političkih autoriteta nad štampom, urednicima i novinarima. Teror je trajao decenijama. Novine su uređivane direktno iz političkih kabineta ili preko različitih vrsta šefova kabineta. Urednici su izvršavali naređenja i nisu se smjeli žaliti. Smjenjivani su zbog riječi izgovorene u kafani, zbog neke nepoćudne misli. Sve je podešavano prema ukusima i političkoj konjunkturi vrhovnih bosova.“ Novinar *Naših dana* prisjetio se i da je Nikola Stojanović svojevremeno ukinuo satiričnu rubriku iz *Oslobođenja*, jer mu se nije svidio aforizam: Čorcima sa političkih govornica može se čuvati položaj. Buljubašić, B. https://www.noviplamen.net/glavna/posljednji-udarac-bosanskohercegovačkom-komunističkom-rukovodstvu-afere-neum/?fbclid=IwAR0RALIVSE6TrH2Zwm5zyu6iGHQsrTe1LkBoGfL_9Xkq9NxM3XQnRnG2w5Q#easy-footnote-15-9051. Datum pristupa: 8. 3. 2021.

Kako se odugovlačio sudski proces, tako su kreirani i razni narativi u društvu koji su za cilj imali predstaviti Fikreta Abdića kao žrtvu raznih nacionalističkih grupacija u zemlji. Tako je u maju 1989. godine na jednom od protestnih okupljanja radnika *Agrokomerca* i građana Velike Kladuše predvođenih zedom Fikreta Abdića, traženo od članova Skupštine SR Bosne i Hercegovine i Republičkog Izvršnog vijeća da se iznađe način za sprečavanje raznih grupa koje ometaju napore Republike usmjere ka oporavku preduzeća. Na kraju je zaključeno da su u aferu umiješane razne grupe, maspokovci i neke desne snage iz velikih centara, koje za cilj imaju pretvaranje afere u međunacionalne napetosti.²⁰⁰

U sudskom procesu koji je trajao gotovo dvadeset i dva mjeseca u okviru kojeg se broj optuženih popeo na dvadeset i četiri, a svoje učešće kao svjedoci uzelo je preko tri stotine svjedoka, krajem 1989. godine izrečene su presude. Prvooptuženi Fikret Abdić, kojeg su nakon izricanja presude pred bihaćkom sudnicom čekale hiljade Krajišnika, osuđen je na kaznu zatvora u trajanju od tri godine i šest mjeseci, za zloupotrebu ovlašćenja u privredi, i u trajanju od osam meseci za zloupotrebu položaja u cilju pribavljanja imovinske koristi, odnosno na jedinstvenu kaznu od četiri godine. Aliji Aleševiću izrečena je kazna zatvora u jedinstvenom trajanju od dvije godine, predsjedniku Poslovnog odbora Bihaćke banke, Josipu Grgiću, kazna od godinu i po, a bankarima Ismetu Junuzoviću i Muji Vukoviću od po godinu dana. Ibrahim Ičanović član Poslovnog odbora *Agrokomerca* osuđen je na zatvorsku kaznu u trajanju od godinu i po, dok je Muhamed Osmanagić u zatvoru trebao provesti jednu godinu i jedan mesec. Nadi Omerdić, Maliku Pozdercu i Asimu Kajtezoviću izrečene su kazne šestomjesečnog pritvora.²⁰¹

Zaključak

Analiza objavljenih članaka u *Borbi*, *Oslobođenju* i *Krajini* jasno ukazuju da se proces oslobađanja medija na prostoru SFR Jugoslavije nalazio u diskontinuitetu. Odnosno, da pojedini mediji, a kako je to vidljivo iz izvještaja beogradske *Borbe* u određenom momentu zaista jesu išli u pravcu demokratizacije medija, s tim da je takva demokratizacija često bila oreol za nacionalističke ispade novinara, koji su tokom 1980-ih godina bivali

²⁰⁰ Mandić, I. „Galamom protiv sanacije.” *Oslobođenje*, br.14704. Sarajevo, 28.5.1989. 5.

²⁰¹ Bišćević, H. „Abdiću četiri godine zatvora.” *Borba*, br. 361. Beograd, 27.12.1989. 14.

sve učestaliji. Iako je, a kako je već napomenuto, redakcija *Borbe* bila jedan od primjera u Srbiji koji se nastojao oduprijeti utjecaju izrastajućeg nacionalizma dolaskom na vlast Slobodana Miloševića, kontrola nad pojedinim novinarima ovog štampanog medija često je bila pod nadležnošću nekih drugih državnih organa. S druge strane, u Bosni i Hercegovini, proces demokratizacije tekao je znatno sporije, s dosta opreza, pa će kritika Saveza komunista Bosne i Hercegovine u nešto konkretnijem obliku izostati. Takve kritike počele su se pojavljivati naročito u omladinskim medijima, koji su nakon izbijanja *Afere Agrokomerc* bili tek u začetku ispitivanja granica do kojih se ta kritika mogla naglašavati. Pa će tako, tek 1990. godine, *Oslobođenje* kao najveći printani medij u Bosni i Hercegovini odlučno krenuti ka emancipaciji od komunističke vladavine izdavanjem dokumenta kojim se proglašava nezavisnim i nestranačkim listom, posvećenom, objektivnosti, profesionalizmu i nepristrasnosti u izvještavanju, otvoreniji prema različitim mišljenjima i idejama, pozornici i socijalnom dijalogu. Međutim, važno je naglasiti da je tokom višegodišnjeg procesa koji se vodio nakon obzane afere u Velikoj Kladaši u august 1987. godine, *Oslobođenje* uspjelo da zadrži stav objektivnog medija, koji je izvještavao o događajima na onaj način kako su se oni zaista i odvijali. Na momente nije izostala niti kritika naspram vodećih bosanskohercegovačkih političkih elita, što je u ranijem period bilo nezamislivo. Istovremeno, analiza pisanja lokalnog bihačkog printanog medija *Krajina*, jasno ukazuje da je proces demokratizacije koji je krajem 1980-ih godina zahvatio bosanskohercegovačke medije, bio znatno slabijeg intenziteta. Proces demokratizacije sporije je dolazio na društvenu periferiju što je Bihaćka Krajina u to vrijeme zaista i bila. Stoga je način izvještavanja *Krajine* imao više dodirnih momenata s beogradskom *Borbom*, pa nacionalistički ispadi nisu bili strani lokalnim novinarima. Savez komunista Bihać, kao osnivač *Krajine*, kroz svoje određene strukture i dalje je imao snažan utjecaj na pisanje.

Navedeni pristupi izvještavanju o događajima iz Bihaćke krajine s kraja 1980-ih godina tako će ostaviti i znatan prostor konstruisanju brojnih mitova, kojih sam se dijelom dotakao u tekstu. Takvi mitovi značajno će konstruisati naknadna pisanja u okvirima historiografije, a istovremeno i ostaviti traga na kolektivno društveno shvatanje *Afere Agrokomerc* u kontekstu uloge medija. Analiza objavljenih članaka o *Aferi Agrokomerc* u prethodnom tekstu u najvećim srbijanskim i bosanskohercegovačkim main-stream i

lokalnim štampanim medijima, ukazuje na vidljive varijacije od burlesknog ka kritičnom i objektivnom izvještavanju, koje je kao direktnu posljedicu imalo apoteozu Fikreta Abdića, nakon izlaska iz zatvora. Folkloristički ispraćaj iz Bihaća prema Velikoj Kladuši u jesen 1989. godine otvorili su put Fikretu Abdiću kao avangardnom lideru u homogenizaciji muslimana u Bihaćkoj krajini. Da je njegov status „poluboga“, kako su ga inskonstruisali novinari, dodatno zaogrnut plaštom žrtve i s oreolom na glavi, bio neuništiv u Bihaćkoj krajini, svjedoči i skup Stranke demokratske akcije u Velikoj Kladuši, kada se okupilo skoro 200 hiljada ljudi iz svih krajeva Bosne i Hercegovine. Kako je do sada u bosanskohercegovačkoj historiografiji i napominjano, Fikret Abdić će upravo na temeljima afere generirati obnovu nacionalno-kulturnog identiteta muslimanskog naroda u Bihaćkoj krajini.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a) Štampa

Borba, Beograd

- „Hoće li Velika Kladuša ponovno među nerazvijene.“ 23. 8. 1987. 1.
- „Udar od 22.000 milijardi.“ 15. 8. 1987. 1.
- „Nikom popust za propust.“ 24. 8. 1987. 3.
- „Od zadruge do giganta.“ 7. 10. 1987. 2.
- „Agrokomerc ide pod stečaj.“ 20. 11. 1987. 1.
- „ARO ide na doboš.“ 21. 11. 1987. 7.
- „Svi su znali za AKO menice.“ 8. 3. 1988, 2.
- „Umro Hamdija Pozderac.“ 7. 4. 1988. 2.
- „Više govor nego odgovor.“ 4-5. 6. 1988. 6.
- „Optužnica je moja odbrana.“ 8. 6. 1988. 3.
- „Optužnica preti visokim kaznama.“ 4.3.1988. 3.
- „Abdiću četiri godine zatvora.“ 27. 12. 1989. 14.

Cross Atlantic, Utica – New York

- „Dragica Pušonjić – demanti u novinama se ne vide.“ 10. 7. 2003. 9.

Krajina, Bihać

- „Kako je Fikret gradio komunizam.“ 18. 9. 1987. 3.
- „Završeno je suđenje grupi osnivača i članova zločinačke organizacije Mladi muslimani u Cazinu.“ 15. 9. 1946. 7.
- „Trećeoptuženi otkriva karte.“ 17. 6. 1988. 5.
- „Poigrali se i 1980.“ 11. 9. 1987. 5.
- „Pred licem pravde – zločin i kazna.“ 30. 10. 1987. 5.
- „Pritvoren mjenični mag.“ 11.9.1987. 1.
- „Agrokomercu lijek, republici zastoj.“ 28. 8.1987. 1.
- „Protiv krivaca argumentovano.“ 18. 9. 1987. 1.
- „U Velikoj Kladuši 1982. – otpao Talakić.“ 16. 10. 1987. 5.
- „Preopširno, ali – borbena.“ 2. 10. 1987. 4.
- „Kleveta na stranicama Krajine – M. M. nije Muhamed Mulić.“ 9. 10. 1987. 4.
- „Vidjet ćemo ko blati.“ 9. 10. 1987. 4.

- „Šta nam radi štampa – ocrni, pa ode dalje“ 23. 10. 1987. 2.
- „Kultura na marginama – presahlo vrelo ideja.“ 30. 10. 1987. 3.
- „Povodi: vrelo nije presahlo – Krajina potcijenila Krajinu.“ 13. 11. 1987. 7.
- „Pilići na Homeinijevoj trpezi.“ 2. 10. 1987. 5.
- „U ortakluk, iz čizama.“ 25. 9. 1987. 3.
- „Mujo Hrnjica po drugi put među Krajišnicima.“ 2. 10. 1987. 3.
- „Ko je Mujo Hrnjica.“ 2. 10. 1987. 3.
- „Manipulisali su manipulisali.“ 2. 10. 1987. 3.
- „Komunisti ne okolišaju.“ 11. 9. 1987. 1.
- „Iz teškoća snažniji.“ 25.9.1987. 1.
- „Hakija Pozderac je kriv.“ 18. 9. 1987. 1.
- „Umro Hamdija Pozderac.“ 8. 4. 1988. 2.
- „Smjestimo ih gdje im je mjesto.“ 25. 9. 1987. 2.

Naši dani, Sarajevo

- „Pastorče (ili dijete) sistema.“ 13. 5. 1988. 14-15.
- „Zašto Zgonjanin i Stojanović izmišljaju nacionalizam.“ 9. 12. 1988. 14-15.

NIN, Beograd

- „Šok iz Velike Kladuše.“ 23. 8. 1987. 1.

Oslobođenje, Sarajevo

- „Papir skuplji od novine.“ 3. 6. 1986. 3.
- „Mjere za liječenje Agrokomerca.“ 13.8.1987. 1. i 3.
- „Breme Agrokomerc.“ 15.8.1987. 7.
- „Udar od 22.000 milijardi?!“ 16.8.1987. 2.
- „Usta začepljena parolama.“ 29. 8. 1987. 3.
- „Zajednički liječiti posljedice Agrokomerca.“ 4. 10. 1987. 3.
- „Spas u tri varijante.“ 14. 10. 1987. 1.
- „I banke uzimale kajmak.“ 14. 10. 1987. 1.
- „Radikalna redukcija proizvodnje.“ 16. 10. 1987. 5.
- „Sudbina u rukama povjerilaca.“ 24. 11. 1987. 4.
- „Sanacija umjesto stečaja.“ 25. 11. 1987. 1.
- „Borba za život 18.000 purana.“ 11. 10. 1987. 4.
- „Nema vode za pekara.“ 13. 10. 1987. 6.
- „Traženje izlaza iz beznađa.“ 21.11.1987. 6.

- „Jasna razgraničenja – putokaz izlaska iz teške situacije.“ 24.10. 1987. 3.
- „Hamdija Pozderac odgovoran za podršku megalomanskim planovima Agrokomerca.“ 24. 10. 1987. 4.
- „Umro Hamdija Pozderac.“ 7. 4. 1988. 2.
- „Alešević ruši mit.“ 30. 6. 1988. 5.
- „Po nalogu svemoćnog Fikreta.“ 1. 7. 1988. 5.
- „Advokat otkazao punomoćje.“ 14. 3. 1989. 5.
- „Skinuta hipoteka sa mjeničnog duga.“ 24. 2. 1989. 3.
- „Agrokomerc hvata zalet.“ 29. 3. 1989. 3.
- „Galamom protiv sanacije.“ 28. 5. 1989. 5.

Politika Ekspres, Beograd

- „Fikretov vrhovni čovjek.“ 19. 3. 1988.

b) Intervjui

- Razgovor s Mirzom Sadikovićem, 23. 3. 2019. (u arhivi autora)
- Razgovor s Mujom Vukovićem, 5. 7. 2013. (u arhivi autora)
- Razgovor sa Safetom Hrnjicom, 22. 1. 2019. (u arhivi autora)

c) Internet

- Raif Dizdarević: *Pet godina ranije uočili smo Abdićevu megalomaniju*, datum objave: 1.4.2017.; <https://www.oslobodjenje.ba/reagiranja/raif-dizdarevic-pet-godina-ranije-uocili-smo-abdicevu-megalomaniju> (pristup: 18.7.2020.)
- Emir Habul: *Afera Agrokomerc, 30 godina poslije: Svjedočenje*, datum objave: 14. 8. 2017.; <https://www.media.ba/bs/magazin/afera-agrokomerc-30-godina-poslije-svjedocenje> (pristup:16. 1. 2019.)
- Belma Buljubašić: *Afera Agrokomerc*, datum objave: 9.1.2021.; https://www.noviplamen.net/glavna/afera-agrokomerc/?fbclid=IwAR0E46hUQeUV6_-NJZc8FzmdUDggaARTGMrdWaiAG5dCAKB-O19l4GVTC5w#easy-footnote-31-8985 (pristup:10.1.2021.)
- Belma Buljubašić: *Posljednji udarac bosanskohercegovačkom komunističkom rukovodstvu: Afera Neum*, datum objave: 6.3.2021.;<https://www.noviplamen.net/glavna/posljednji-udarac-bosanskohercegovačkom-komunističkom-rukovodstvu-afera-neum/>(pristup: 8.3.2021.)

LITERATURA

a)Knjige

- Abdić, Fikret. 2016. *Od idola do ratnog zločinca i natrag*. Rijeka: Naklada Kvarner.
- Andelić, Neven. 2005. *Bosna i Hercegovina (između Tita i rata)*. Beograd: Samizdat B92.
- Biserko, Sonja. 2012. *Yugoslavia's Implosion. The Fatal Attraction of Serbian Nationalism*. Beograd: Norveški helsinški komitet.
- Bišćević, Hasan. 1993. *Abdićev put u izdaju*. Sarajevo: Ljiljan.
- Čolović, Ivan. 2008. *Balkan – teror kulture*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dizdarević, Raif. 2011. *Put u raspad: stenogrami izlaganja Raifa Dizdarevića u raspravama iza zatvorenih vrata državnog i političkog vrha Jugoslavije*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Dodik, Petar. 2003. *Uspon i pad Agrokomerca*. Sarajevo: DES.
- Filipović, Muhamed. 2008. *Afera Agrokomerc i smrt Hamdije Pozderca*. Sarajevo: Akademija Nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Hirkić, Ramo. 2007. *Afera 87: A huge political and financial furore*. Phoenix.
- Hrnjica, Safet. 2010. *Hamdija Pozderac – žrtva vremena*. Bihać: Grafičar.
- Kamberović, Husnija. 2011. *Hod po trnju. Iz bosanskohercegovačke historije 20. stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Kržišnik-Bukić, Vera. 1991. *Cazinska buna: 1950*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kurspahić, Kenan. 2003. *Zločin u 19:30: balkanski mediji u ratu i miru*. Sarajevo: Media centar.
- Mulaosmanović, Admir. 2010. a. *Bihaćka Krajina 1971.-1991. (utjecaj politike i političkih elita na privredni razvoj)*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Pejić, Nenad. 2013. *Isključi TV i otvori oči*. Sarajevo: Mediacentar i Radio Slobodna Evropa.
- Radić, Nikola. 2002. *Bihaćki gradonačelnici 1878-2000*. Bihać.
- Sasso, Alfredo. 2015. *Just a few years left for us: non-nationalist political actors in Bosnia-Herzegovina (1989-1991)*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Tromp, Nevenka. 2019. *Smrt u Hagu*. Sarajevo: University Press – Izdanja Magistrat.

b) Članci u časopisima i zbornicima radova

- Bišćević, Hasan. 2006. „Kad Bijaćani Bišće napadoše“. u: *Krajina svjedok vremena : šezdeset godina (1946-2006.)*. Bihać: Unsko-sanske novine. 77-79.
- Džananović, Mirza. „Abdić među nama – odjeci afere Agrokomerc u Zenici.“ u: *Prilozi 47*. Sarajevo: Institut za historiju. 247-267.
- Mulaosmanović, Admir. 2011. b. „Razvoj Agrokomerc-a u svjetlu odbrambenog koncepta općenarodne odbrane (ONO)“. u: *Zbornik radova XVI simpozija/Bošnjačka pismohrana, Cazinska krajina u XX stoljeću – politika, ljudi, događaji 32-33*. Zagreb. 368-390.
- Mulaosmanović, Admir. 2009. c. „Nacionalni identitet u kontekstu izraženog regionalnog identiteta i političkih potresa u Bihaćkoj Krajini“. u: *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*. Sarajevo: Institut za istoriju. 137-152.
- Nenadović, Aleksandar. 2002. „Politika u nacionalističkoj oluji“. u: *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, II deo*. Beograd: Samizdat B92. 151-177.
- Sarač - Rujanac, Dženita. 2012. „Međa između nas i njih 1941. godine. Imaginarna granica u filmu Nož (1999)“. u: *Bosna i Hercegovina: Novi pogledi*. Sarajevo: Institut za istoriju. 197-217.
- Veladžić, Sabina. 2019. a. „Kreatori bošnjačkog društva u Bosni i Hercegovini početkom 1990-ih“. u: *Prilozi 48*. Sarajevo: Institut za historiju. 245-275.
- Veladžić, Sabina. 2011. b. „Destabilizacija Bosne i Hercegovine krajem osamdesetih godina 20. stoljeća – stvaranje preduslova za tronacionalnu dezintegraciju“. u: *Historijska traganja 7*. Sarajevo: Institut za istoriju. 201-229.
- Veladžić, Denis. 2019. „Diseminacija slike tamnovilajetske BiH u beogradskoj izdavačkoj i informativnoj djelatnosti s početka 1980-ih godina“. u: *Historijska traganja 18*. Sarajevo: Institut za historiju. 115-172.
- Veljanovski, Rade. 2002. „Zaokret elektronskih medija“. u: *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju, II deo*. Beograd: Samizdat B92. 178-192.

Summary

THE PLACE AND ROLE OF THE MEDIA IN THE AGROKOMERC AFFAIR – FROM NATIONALISM TO LIBERATION

The Agrokomerc affair became public in 1987, after an article was published in the Belgrade newspaper *Borba*, and triggered an avalanche of political and economic consequences which will affect not only the Bihac region, but also the entire SR of Bosnia and Herzegovina. Due to the complexity of the affair-related issues, Bosnian historiography has not provided a concrete cross-section of events even three decades after the affair ended. Although several testimonies of direct participants in the affair and publications that are partially or to a greater extent related to this problem have been published, the issue that remains completely unresolved is the role of journalists. Establishment of the crucial role that was played by the head of the SDB, Dusko Zgonjanin, through this paper I am trying to show how the actions were reflected and further channeled. Through examples of comparison of a large number of print media in which Sarajevo's *Oslobođenje*, Belgrade's *Borba* and Bihac's *Krajina* stands out, this paper indicates on relations of the mentioned media towards the affair. An analysis of their reporting was made, which differs at different moments due to the turbulent political, growing nationalist currents and the process of media democratization. In the horizon of the mentioned events in the second half of 1980s, the Agrokomerc affair will be focused on a result which arose as a product of actions in these processes. This paper also seeks to answer the question of whether the process of democratization of the media, which occupied the Yugoslav space in those years, was really reflected only in FR Bosnia, or was applicable throughout the FR Yugoslavia. Through the testimonies of journalists, who at that time worked as journalists for the print media of *Krajina* and *Oslobodjenje*, I try to determine whether they were and to what extent they were aware of the influence of politics on their writing. In addition, the paper presents the attitude of journalists towards the direct participants in the affair through the prism of their testimony.